

Risk för IG

Gymnasierectorer om skolornas stöd
till elever som riskerar att inte nå målen

Beställningsuppgifter:
Fritzes kundservice
106 47 Stockholm

Telefon: 08-690 95 76
Telefax: 08-690 95 50
E-post: skolverket@fritzes.se
www.skolverket.se

Beställningsnummer: 10:1181
ISSN: 1652-2508
ISBN: 978-91-86529-15-4

Grafisk produktion: AB Typoform
Omslagsbild: Thinkstock
Tryck: Danagårds Grafiska AB
Upplaga: 2 100

Stockholm 2010

Risk för IG

Gymnasirektorer om skolornas stöd
till elever som riskerar att inte nå målen

Innehåll

Förord	5
Sammanfattning	6
Inledning	11
Disposition	12
Metod	12
Skolans författningar	14
Särskilda stödinsatser	14
Skolans respektive elevens ansvar	16
Elevers motivation	16
Tidigare studier	18
Studieresultat i gymnasieskolan	18
Bristande stöd – en omständighet kring ofullständiga studier	19
Stödinsatser i gymnasieskolan	19
Rektors betydelse	26
En studie av rektorers perspektiv	28
Vad erbjuder skolorna för stödinsatser?	28
Får eleverna det stöd de behöver?	30
Varför fungerar det inte alltid?	31
Hur hanterar skolan problemet?	36
Hur har rektorer gjort som tycker sig ha lyckats?	41
Avslutande diskussion och slutsatser	45
En fråga om ansvar	45
Slutsatser	51

Litteratur	54
Bilaga 1. Tolv inledande telefonintervjuer	56
Bilaga 2. Enkätstudien	57
Bilaga 3. Sex avslutande telefonintervjuer	59

Förord

Nästan alla ungdomar påbörjar studier i gymnasieskolan. Varje år lämnar dock 30 000 elever utbildningen utan fullständiga studier. En del av dem avbryter studierna, och övriga klarar inte studierna tillräckligt bra för att få grundläggande behörighet till studier på högskolan. Denna rapport avser att belysa frågor om vilket stöd gymnasieskolor ger de elever som riskerar att inte nå kunskapsmålen i kursplanerna. Och vidare hur det stödet fungerar. Rapporten presenterar en kort genomgång av tidigare studier inom området. Huvudfokus ligger dock på resultat från den intervju- och enkätstudie Skolverket genomfört. I den har rektorer tillfrågats om hur skolornas arbete går till och fungerar.

Rapporten är resultatet av ett projekt som Karolina Österlind (projektledare), Anna Mannikoff, Therese Sehlstedt och Sven Sundin har arbetat med. Många medarbetare på Skolverket har också lämnat värdefulla synpunkter under arbetets gång.

Till alla rektorer som medverkat i studien och som generöst delat med sig av sina erfarenheter vill vi framföra vårt varma tack!

Stockholm den 16 augusti 2010

Per Thullberg
Generaldirektör

Karolina Österlind
Undervisningsråd

Sammanfattning

Syftet med rapporten är att ge en bild av gymnasieskolors arbete med hjälp och stöd till elever som riskerar att inte nå målen för utbildningen. Särskilt stöd är en central del i detta arbete. Rapporten presenterar resultat från en sammanställning av tidigare studier. Huvudfokus ligger dock på den intervju- och enkätstudie med rektorer i gymnasieskolor som Skolverket genomfört.

Tidigare studier

Även om studieresultaten i gymnasieskolan under senare år blivit bättre är det fortfarande en betydande andel elever som lämnar gymnasieskolan utan fullständiga studier.¹

Av gymnasieförordningen framgår att en elev som riskerar att inte nå kunskapsmålen i kursplanerna ska få stödundervisning. I tidigare studier anger dock ungdomar som lämnat gymnasieskolan utan fullständiga studier, att de inte fått det stöd de behövde. Undersökningar av gymnasieskolors arbete med särskilt stöd är få, men pekar ändå på förhållanden som synes angelägna att uppmärksamma. Skolinspektionens kvalitetsgranskning angående 27 gymnasieskolors förmåga att få alla elever att fullfölja sin utbildning pekar exempelvis på brister i skolornas arbete med att utreda elevers stödbehov, dokumentera, åtgärda och följa upp vidtagna åtgärder. Här noteras också att orsakerna till elevers stödbehov ofta enbart söks hos eleven, och att åtgärderna till stor del handlar om vad eleven ska göra, snarare än skolans åtaganden. Resultat från tidigare utbildningsinspektioner har pekat på att det huvudsakliga problemet i skolors arbete med särskilt stöd, inte består i att identifiera elever i behov av stöd, utan att översätta stödbehovet till en lämplig stödinsats. Skolverkets attitydundersökning visar också att långt ifrån alla lärare upplever att de har den kompetens och kunskap som krävs för ge elever detta stöd. Vidare visar Skolinspektionens kvalitetsgranskning att det särskilda stödet vanligen ges utanför klassrummet, och att stöd i så kallad öppen stödundervisning dominerar bland stödformerna.² Forskning om särskilt stöd i grundskolan pekar dock på flera negativa effekter av deltagande i så kallade särskiljande former av stöd, såsom

1 Med fullständiga studier avses att eleven får ett slutbetyg och har uppnått grundläggande behörighet till högskolestudier. För grundläggande behörighet krävs godkänt betyg i kurser som omfattar minst 90 procent av de gymnasiepoäng som krävs för fullständigt program, det vill säga minst 2 250 poäng.

2 I denna rapport används termen öppen stödundervisning som samlad beteckning på den verksamhet dit elever kan gå för att få extra stöd en eller flera timmar i veckan. Skolor benämner det bland annat stuga eller studio.

stigmatiseringseffekter, upplevelser av exkludering från gruppen och uteblivna kamrateffekter.³

I tidigare studier framkommer att gymnasieelever ibland förväntas ta betydande ansvar för sina studier. Det kan handla om att eleverna själva förväntas söka stöd i det stödutbud skolorna erbjuder. Samtidigt visar studier att upplevelsen av skoltrötthet och bristande motivation är vanlig bland elever i behov av särskilt stöd, vilket väcker frågan om elevernas förutsättningar att hantera dessa krav på ansvarstagande. Forskning pekar också på att införandet av betyg icke godkänt kan ha påverkat elevers vilja att studera genom att det så tydligt markerar att eleven inte klarar kraven i utbildningen. Forskning visar även att särskilt stöd kan ha negativ inverkan på elevers motivation, speciellt om det organiseras i särskiljande former. För att hantera elevers skoltrötthet i arbetet med särskilt stöd, framträder i forskning elevers delaktighet i sitt lärande, goda relationer mellan lärare och elev och individualiseringen av undervisningen som betydelsefulla faktorer.

Intervju- och enkätresultat – gymnasierektorer om stöd till elever som riskerar icke godkända betyg

Enligt rektorerna är öppen stödundervisning i kärnämnen, en av de vanligaste stödformerna som skolorna erbjuder då en elev riskerar att inte nå målen i utbildningen.⁴ Lika vanlig är stödformen som innebär att kursläraren anpassar den ordinarie undervisningen för att stödja eleverna. Nära 70 procent av rektorerna anger att speciallärare/specialpedagog arbetar på deras skola, vilket dock innebär att nästan en tredjedel av skolorna inte har tillgång till denna resurs. Det gäller främst de mindre skolorna.⁵ Den specialpedagogiska verksamheten ägnas i störst utsträckning åt stöd utanför den klass eleven tillhör, antingen enskilt eller i grupp. Resultatet visar vidare att nivåindelad undervisning i kurser förekommer på 40 procent av skolorna, vanligast är det i två eller tre kurser.⁶

Enligt rektorerna får inte alla elever som riskerar att inte nå målen för utbildningen, det stöd de behöver. Den viktigaste förklaringen till det anges vara att eleverna inte tar emot stödet. Detta gäller i betydande utsträckning stöd i öppen stödundervisning. Elevers bristande motivation framhålls som

3 Särskiljande stödformer avser stöd som ges utanför den klass eller grupp eleven tillhör, det kan exempelvis vara stöd av speciallärare eller öppen stödundervisning.

4 Varje nationellt program innefattar åtta kärnämnen: engelska, svenska eller svenska som andra språk, matematik, estetisk verksamhet, idrott och hälsa, naturkunskap, samhällskunskap samt religionskunskap. Karaktärsämnena är speciella för det program som valts.

5 Mindre skola = färre än 300 elever

6 Nivåindelning avser att eleverna delas in i grupper som arbetar på olika nivåer, det kan gälla studietakt eller svårighetsgrad. Vad nivåindelning avsåg i enkäten specificerades dock inte.

en framträdande orsak till det, och även till att elever inte når målen i en eller flera kurser. Rektorerne nämner i intervjuerna flera faktorer som sannolikt påverkar elevers motivation, bland annat att elever kan känna sig utpekade och skämmas för att ta del av stöd, eller att de har låg tilltro till sin förmåga att tillägna sig kunskaper inom området. En analys av rektorernas bedömningar av orsaker till elevers icke godkända betyg och till att elever inte får det stöd de behöver, visar att de faktorer som rör skolornas utformning av verksamheten genomgående bedömts som mindre betydelsefulla. Det gäller exempelvis rektorernas bedömningar av skolans förmåga att utforma undervisningen med hänsyn till elevers olika behov och förutsättningar.

I rektorers intervjuutsagor urskiljs i grova drag två olika sätt att förhålla sig till problemet med elevers bristande motivation. Det ena är att *göra* eleven motiverad och det andra är att *ställa som krav* att eleven är motiverad. Enskilda rektorer växlar i intervjuerna mellan dessa förhållningssätt, och det verkar finnas en osäkerhet i frågan.

Nära 80 procent av skolorna använder så kallad IG-varning för att informera eleverna (och ibland föräldrarna) om att de riskerar att få icke godkända betyg i en eller flera kurser. Ett skäl är att engagera eleven och ge henne/honom en ”spark därbak”. Enligt en del IG-varningar är det upp till eleven att ta kontakt med skolan för att få ytterligare information och eventuellt stöd, enligt andra IG-varningar tar skolan ansvar för att detta genomförs. En del rektorer menar att IG-varning fungerar väl, andra ser vissa hinder och en rektor pekar på att det är tveksamt om det fungerar för elever med djupare problematik.

Enligt resultatet förekommer mentorskap på i stort sett alla gymnasieskolorna. Nästan alla rektorer i studien ser också mentorsrollen som en mycket viktig funktion i skolans arbete med stöd till elever som riskerar att få icke godkända betyg. Nära en tredjedel av rektorerna anser dock att deras skola har problem med att inte alla lärare fungerar i rollen som mentor. I intervjuerna framkommer flera exempel på insatser i syfte att förankra mentorsrollen, såsom utbildningsdagar, skriftliga mentorsinstruktioner och att koppla lönekriterierna till uppdraget som mentor.

Skolverket bad i enkäten rektorer som tyckte sig ha hittat framgångsrika sätt att möta elever som riskerar att få icke godkända betyg, att delge Skolverket sina erfarenheter. De rektorer som hörde av sig hade det gemensamt att de betonade vikten av skolpersonalens engagemang i eleverna och deras studiesituation. Dels talade de om tillvägagångssätt som innebär att skolan visar en lyhördhet inför elevens behov och förutsättningar, såsom att bry sig om eleverna och inte låta dem ”ge upp”, föra en dialog med eleverna snarare än använda pekpinna, flexibilitet och anpassning av utbildningen till den enskilda elevens behov utan att utbildningen reduceras, och hög lärarnärvaro

som ökar tillgängligheten till stöd för eleverna. Dels talade rektorerna om att tydliggöra de mål och krav utbildningen innehåller, och ge eleverna konkreta verktyg som de kan använda i arbetet för att nå målen. En rektor beskrev också hur skolan förbättrat ryktet för skolans öppna stödundervisning, genom att använda lokalen även för ordinarie undervisning och för stöd till elever som vill nå högre betyg än godkänt.

Slutsatser

Mot bakgrund av det resultat som presenteras i rapporten vill Skolverket speciellt uppmärksamma skolor på följande.

Särskilt stöd

Skolans ansvar när det gäller särskilda stödinsatser kan beskrivas i form av en arbetsprocess, i vilken det ingår att uppmärksamma och utreda en elevs behov av särskilt stöd, att åtgärda, och att följa upp och utvärdera vidtagna åtgärder. Skolverket vill särskilt framhålla vikten av att skolor efter att ha uppmärksammat och informerat en elev om att hon/han riskerar att inte nå kunskapsmålen också utreder om eleven är i behov av särskilt stöd. Vidare att skolor alltid följer upp och utvärderar hur det särskilda stödet fungerade för den enskilda eleven, för att se om eleven tagit del av stödet och om det svarade mot elevens behov. Det är också angeläget att skolor i utredningen av elevens stödbehov inte ensidigt fokuserar elevens förmåga och förutsättningar, utan även genomför en kritisk granskning av den egna verksamheten. Därtill är det angeläget att det finns kompetens på skolan att ge elever särskilt stöd.

Elevens delaktighet

Elevens rätt att delta i utarbetande av åtgärdsprogram framgår av gymnasieförordningen. Mot bakgrund av resultat i rapporten vill Skolverket understryka vikten av att skolor ger eleven goda möjligheter till delaktighet i det arbetet, på så sätt att elevens egna erfarenheter av stödbehov och åtgärder tas tillvara.

Elevens motivation

När det gäller elevens motivation är det av betydelse att skolor beaktar hur eleven informeras om att han/hon riskerar att inte klara målen, och att skolor är lyhörda inför hur eleven upplever de stödinsatser som innebär ett särskiljande av eleven från den grupp eleven tillhör. Det är också angeläget att skolor ger elever det stöd och den uppmuntran som lyfter fram värdet av en gymnasieutbildning, ett stöd som kanske speciellt elever från hem utan studietradition kan sakna.

Skolans och elevens ansvarstagande

Elevenns eget ansvarstagande är en central princip i läroplanen. Det är dock viktigt att skolan anpassar krav på ansvarstagande efter elevenns förmåga och förutsättningar. Enligt läroplanen ska skolan också utveckla elevernas förmåga att ta ansvar. En förutsättning för det är enligt läroplan och resultat i denna rapport, att skolor klargör utbildningens mål, innehåll och arbetsformer. Resultatet i rapporten pekar också på betydelsen av att skolan tillhandahåller de verktyg eleven behöver för att hantera ansvarstagandet, och tillämpar ett förhållningsätt som präglas av dialog med eleven och elevenns delaktighet.

Lärares betydelse

Skolverket konstaterar slutligen att mycket av resultaten i rapporten pekar mot lärarens betydelse. Det handlar om skolans förmåga att anpassa undervisningen efter enskilda elevers behov, att ta ansvar för att elever i behov av särskilt stöd får det, och om goda relationer till eleverna där mentorskapet ingår som en viktig del. Resultat i rapporten pekar dock på att de delarna inte alltid fungerar tillfredsställande, och Skolverket anser att detta är något skolor bör vara uppmärksamma på.

Inledning

Nästintill alla ungdomar i Sverige fortsätter sina studier i gymnasieskolan efter grundskolan. Nära tio procent klarar dock inte studierna tillräckligt bra för att få grundläggande behörighet för studier på högskolan, och ytterligare drygt tjugo procent av eleverna avbryter sina studier. Vad får gymnasieskolans elever för hjälp när de inte klarar studierna?

Syftet med denna rapport är att öka kunskapen om gymnasieskolors arbete med stöd och hjälp till de elever som riskerar att inte nå kunskapsmålen i kursplanerna. Fokus ligger på skolornas arbete från det att de uppmärksammar att en elev riskerar att inte nå målen. Särskilt stöd är en viktig del i det arbetet. Rapporten presenterar en kort genomgång av tidigare studier inom området. Huvudfokus ligger dock på resultat från den intervju- och enkätstudie Skolverket genomfört. I den har rektorer tillfrågats om hur skolorna arbetar för att stödja elever som riskerar att inte nå målen, och hur det arbetet fungerar. Studierna belyser genomgående rektorers perspektiv, vilket motiveras av det ansvar och den betydelse rektor har för skolans studieresultat.

I rapporten ligger fokus till stor del på särskilda stödinsatser. Arbetsformer och arbetssätt i den ordinarie undervisningen har dock betydelse för elevers behov av särskilt stöd. Detta relativa synsätt uttrycks i Skolverkets allmänna råd för arbete med åtgärdsprogram.⁷ Enligt ett sådant synsätt är det i mötet mellan elevens förutsättningar och den omgivande miljön som behovet av stödinsatser uppstår. Av läroplanen framgår det också att undervisningen ska utgå från den enskilda elevens behov och förutsättningar.⁸ Enligt Skolverkets senaste attitydundersökning är det dock långt ifrån alla lärare som tycker sig ha framgång i det avseendet: 63 procent av gymnasielärarna på studieinriktade program och 70 procent på yrkesinriktade program har angett att de lyckas bra med att utgå från varje enskild elevs behov i lärandet.⁹ En jämförelse mellan svaren i grund- och gymnasieskolan, visar också att ju äldre elever blir, desto svårare upplever lärarna detta.

7 *Allmänna råd för arbete med åtgärdsprogram.* (2008). Stockholm: Skolverket

8 *Läroplan för de frivilliga skolformerna Lpf 94: gymnasieskolan, gymnasiesärskolan, den kommunala vuxenutbildningen, statens skolor för vuxna och vuxenutbildningen för utvecklingsstörda.* (2006). Stockholm: Skolverket

9 *Attityder till skolan 2009: elevernas och lärarnas attityder till skolan.* (2010). Stockholm: Skolverket

Disposition

Det inledande avsnittet behandlar författningar som har betydelse för de frågor rapporten belyser. Därefter följer en kort sammanställning av tidigare forskning och utvärdering inom området. Därpå redovisas Skolverkets intervju- och enkätstudie. I det avslutande avsnittet diskuteras resultaten, och Skolverkets slutsatser presenteras.

Metod

Sammanställning av tidigare studier

När Skolverket inventerade kunskapsläget inom området år 2008 visade det sig att det fanns få aktuella studier av gymnasieskolors arbete med särskilt stöd till elever.¹⁰ Men trots att underlaget var litet, gav det indikationer på förhållanden som föreföll viktiga att uppmärksamma. Sedan dess har det tillkommit studier som utökat kunskapen en del. I avsnittet om tidigare studier ges extra utrymme åt de nyttillkomna studierna. Avsnittet gör inte anspråk på att ge en heltäckande bild av området, utan har viss inriktning mot frågor om skolans respektive elevens ansvarstagande och elevers motivation. För en utförligare redovisning, hänvisas till Skolverkets tidigare kunskapssammanställning.¹¹

Intervju – och enkätstudie

Studien innefattar inledande telefonintervjuer med tolv rektorer, en enkätstudie till rektorer i en tredjedel av landets gymnasieskolor och avslutande telefonintervjuer med sex rektorer. Projektgruppen ställde frågor om hur skolor arbetar med elever som riskerar att inte nå målen och hur rektorerna bedömer att det arbetet fungerar. Särskilt stöd är en viktig del i det arbetet. Projektgruppen använde dock inte begreppet *särskilt stöd* i frågorna till rektorerna, utan talade istället om *stöd till elever som riskerar att inte nå målen*.

De första tolv telefonintervjuerna genomfördes för att ge underlag till enkätstudien. Utformningen av intervjuerna är inspirerad av en tidigare Skolverksstudie.¹² Rektorerna har tillfrågats om: 1) vanliga orsaker till att elever inte når målen, 2) hur skolans arbete går till, såsom vanliga rutiner liksom former för särskilt stöd och 3) deras erfarenheter av hur arbetet fungerar: om rektorerna upplever att eleverna får det stöd de behöver, vad som fungerar bra och vad

10 *Studieavbrott och stödinsatser i gymnasieskolan: en kunskapssammanställning*. (2008). Stockholm: Skolverket

11 Ibid.

12 *Kommunernas särskola: elevökning och variation i andel elever mottagna i särskolan*. (2006). Stockholm: Skolverket

som fungerar mindre bra. För en närmare beskrivning av studiens upplägg och en redovisning av de frågor som ingick hänvisas till bilaga 1.

Intervjuerna gav ett innehållsrikt underlag till enkäten och kom i hög grad att styra dess utformning. Enkätstudien ger en representativ bild av gymnasieskolors arbete med stödinsatser till elever som riskerar att inte nå målen. Skolverket genomförde ett stratifierat urval som tog hänsyn till skolornas huvudman och om de bedriver studieförberedande eller yrkesförberedande utbildningar. Hänsyn togs även till skolornas storlek. Enkäten gick ut till en tredjedel av landets gymnasieskolor under hösten 2009. Svarsfrekvensen var 77,5 procent. Närmare information om enkätstudien finns i bilaga 2. I enkäten fanns också en fråga om huruvida skolan tyckte sig ha hittat sätt att möta elever som riskerar att inte få godkänt betyg, och om rektorn i så fall ville ställa upp för en kortare intervju. Sex rektorer hörde av sig och intervjuades. Intervjuernas upplägg beskrivs närmare i bilaga 3. I resultatredovisningen varvas intervju- och enkätdata.

Det är genomgående rektorer som tillfrågas i studien. Rektorerers synsätt och erfarenheter är relevanta med tanke på det ansvar rektor har för skolans resultat och särskilda stödinsatser.¹³ Ett annat skäl att vända sig till rektorer är forskningsresultat som lyfter fram rektorers betydelse för skolans resultat, vilket behandlas i avsnittet om tidigare studier.

13 Citat ur läroplanen för de frivilliga skolformerna angående rektors ansvar:

Som pedagogisk ledare för skolan och som chef för lärarna och övrig personal i skolan har rektorn det övergripande ansvaret för att verksamheten som helhet inriktas på att nå de riksgiltiga målen. (...) Rektor har ansvar för skolans resultat och har därvid inom givna ramar ett särskilt ansvar för att undervisning, elevvårds- och syverksamhet utformas så att elever som behöver särskilt stöd och hjälp får detta. (sid 16)

Skolans författningar

Frågor om skolors stöd och hjälp till elever som riskerar att inte nå målen aktualiserar flera av skolans författningar, vilka tas upp i följande avsnitt. Det inleds med bestämmelser om särskilda stödinsatser, och därefter följer författningar som rör skolans respektive elevens ansvar och elevens motivation. Av läroplanen framgår att skolan ska ägna ”särskild uppmärksamhet” åt elever som riskerar att inte nå målen för utbildningen.¹⁴ Utgångspunkten är skolagens bestämmelse om att utbildningen inom varje skolform ska vara likvärdig.¹⁵ Normerna för likvärdigheten är målen för utbildningen. En likvärdig utbildning innebär inte att utbildningen ska utformas likadant för alla elever, utan att hänsyn ska tas till elevers olika behov och förutsättningar. Det finns med andra ord olika sätt att nå målen.

Särskilda stödinsatser

Bestämmelser om särskilda stödinsatser i gymnasieskolan finns i skollagen, läroplanen för de frivilliga skolformerna och i gymnasieförordningen (gyf.). I Skolverkets allmänna råd och kommentarer för arbete med åtgärdsprogram ges rekommendationer till stöd för tillämpning av bestämmelserna. 8 kap. gyf ger detaljerade bestämmelser om särskilda stödinsatser:

1 § En elev ska ges stödundervisning, om det kan befaras att eleven inte kommer att nå de kunskapsmål som anges i kursplanerna eller om eleven av andra skäl behöver särskilt stöd.

(...)

För elever som har behov av särskilt stöd får specialundervisning anordnas inom klassen.

I samma kapitel 1a § står följande om gymnasieskolors arbete med särskilt stöd och åtgärdsprogram:

1 a § Om det genom uppgifter från skolans personal, en elev, elevens vårdnadshavare eller på annat sätt framkommer att eleven kan ha behov av särskilda stödåtgärder, ska rektorn se till att behovet utreds. Om utredningen visar att eleven behöver särskilt stöd, ska rektorn se till att åtgärdsprogram utarbetas. Av programmet ska det framgå vilka behoven är, hur de ska tillgodoses samt hur åtgärderna ska följas upp och utvärderas.

¹⁴ Läroplan för de frivilliga skolformerna Lpf 94, sid 4

¹⁵ 1 kap. 2 § skollagen

Eleven och, om eleven inte fyllt 18 år och inte heller ingått äktenskap, elevens vårdnadshavare ska ges möjlighet att delta när åtgärdsprogram utarbetas.

Bestämmelserna i 1a § ovan, trädde i kraft 1 juni 2006 och hade då föregåtts av flera ändringar. Förändringarna innebär att rektors ansvar har förtydligats, att föräldrars och elevers ställning har stärkts och att innehållet i åtgärdsprogrammen har specificerats. Förändringarna innebär också att skolans ansvar när det gäller särskilda stödinsatser beskrivs i form av en arbetsprocess, som innefattar följande steg: att uppmärksamma, utreda, dokumentera, åtgärda, följa upp och utvärdera. Skolverkets Allmänna råd för arbete med åtgärdsprogram ger vägledning i det arbetet.¹⁶ Av de allmänna råden framgår också att utredningen av elevers stödbehov ska ta hänsyn till omständigheter på skol-, grupp- respektive individnivå.

Kraven på gymnasieskolan att ge särskilt stöd till elever på de program de går, ökar genom de förändringar av gymnasieskolans struktur som ska börja tillämpas för elever som påbörjar studierna hösten 2011.¹⁷ Skolverket har tidigare pekat på att individuella program ibland får fylla behovet av särskilt stöd till gymnasieelever som går på något av gymnasieskolans nationella eller specialutformade program, och som avbryter studierna på grund av studie-svårigheter.¹⁸ Verksamheten tar alltså emot många elever med andra behov än dem som programmen ursprungligen skapades för. Av den nya skollagen framgår dock att individuella program inte längre är ett alternativ för elever som har svårt att följa undervisningen på ett nationellt program. Eleverna ska istället få det särskilda stöd de behöver, inom ramen för det program de går. Den nya skollagen påpekar också med anledning av detta att gymnasieskolan behöver "förbättra efterlevnaden av skyldigheten att aktivt arbeta med särskilt stöd i gymnasieskolan".¹⁹ Om elever trots särskilda stödinsatser inte kan följa alla kurser, kan skolan erbjuda reducerat program. Tidigare har en elevs utbildning maximalt fått reduceras med tio procent, men enligt propositionen *Högre krav och kvalitet i den nya gymnasieskolan* tas denna gräns bort.²⁰ Enligt antagningsreglerna för tillträde till högskoleutbildning som gäller från den 1 januari 2010, kommer dock elever med reducerade program inte längre att uppnå grundläggande högskolebehörighet. För grundläggande behörighet krävs även lägst betyget godkänt i kurser motsvarande minst 2 250 gymnasiepoäng och

16 Allmänna råd för arbete med åtgärdsprogram. (2008).

17 Sverige. Regeringen (2010). *Den nya skollagen: för kunskap, valfrihet och trygghet*. Stockholm: Regeringen

18 *Heltid och resursförstärkning – Utvecklingen av individuella program*. (2007). Stockholm: Skolverket

19 Sverige. Regeringen (2010). *Den nya skollagen: för kunskap, valfrihet och trygghet*, sid 428.

20 Sverige. Regeringen (2009). *Högre krav och kvalitet i den nya gymnasieskolan* 2008/09:199. Stockholm.

godkänt i svenska/svenska som andraspråk, kurs A och B, engelska kurs A och matematik kurs A.²¹

Skolans respektive elevens ansvar

Elevens eget ansvar för studierna är en viktig princip i gymnasieskolan. Det framgår av läroplanen för de frivilliga skolformerna och beskrivs som en av tre viktiga demokratiska principer, av vilka de övriga är elevers inflytande och delaktighet. Dessa principer omfattar även eleverna i grundskolan. Både läroplanen för de obligatoriska och de frivilliga skolformerna anger vidare att skolan ska sträva mot att varje elev tar ett personligt ansvar för sina studier och utövar inflytande över sin utbildning. En jämförelse mellan läroplanerna för de olika skolformerna, anger dock att möjligheterna till inflytande och därmed också kraven på ansvarstagande ökar med stigande ålder. Viktigt att notera är emellertid att läroplanen för de frivilliga skolformerna anger att undervisningen ska utveckla elevers förmåga och vilja att ta ansvar, och att skolan behöver se till att vissa förutsättningar för elevens inflytande och ansvarstagande är uppfyllda:

Undervisningen ska bedrivas i demokratiska arbetsformer och utveckla elevernas förmåga och vilja att ta personligt ansvar och aktivt delta i samhällslivet. Elevernas möjligheter att utöva inflytande på undervisningen och att ta ansvar för sina studieresultat förutsätter att skolan klargör utbildningens mål, innehåll och arbetsformer, liksom vilka rättigheter och skyldigheter eleverna har.²²

Läroplanen för de frivilliga skolformerna anger också att skolan ska sträva mot att varje elev *”stärker sin tilltro till den egna förmågan att själv och tillsammans med andra ta initiativ, ta ansvar och påverka sina villkor.”²³*

Elevers motivation

Avsnittet om tidigare studier i denna rapport tar upp att upplevelsen av skoltrötthet och bristande motivation är vanlig bland elever i behov av särskilt stöd och bland elever som lämnar gymnasieskolan utan fullständiga studier. Skolans ansvar när det gäller elevernas motivation framgår av följande citat ur läroplanen:

21 Reglerna om tillträde (antagning) till högre utbildning finns i 7:e kapitlet i Högskoleförordningen.

22 *Läroplan för de frivilliga skolformerna Lpf 94*, sid 4

23 *Ibid.*, sid 13

Eleverna ska bli medvetna om att nya kunskaper och insikter är förutsättningar för personlig utveckling. Detta ska syfta till att grundlägga en positiv inställning till lärande och att återskapa en sådan inställning hos elever med negativa skolerfarenheter. Skolan ska stärka elevernas tro på sig själva och ge dem framtidstro.²⁴

Vidare ska skolan enligt läroplanen sträva mot att varje elev i gymnasieskolan tror på sin egen förmåga och sina möjligheter att utvecklas.²⁵

24 Läroplan för de frivilliga skolformerna Lpf 94, sid 6

25 Ibid., sid 9

Tidigare studier

Studieresultat i gymnasieskolan

Samhälle och arbetsliv kräver idag en gymnasieutbildning. Studier visar att utbildningen är avgörande för ungdomars etablering på arbetsmarknaden²⁶, vilket kan förklaras av att det är hög ungdomsarbetslöshet och få arbetsuppgifter för 16- och 17-åringar utan yrkesutbildning. Trots att utbildningen har karaktär av frivillig skolform, så fortsätter nästan alla ungdomar vidare till något av gymnasieskolans program.²⁷ En betydande andel elever lämnar dock gymnasieskolan utan fullständig utbildning. Det gäller de elever som avbryter studierna och därmed inte får ett slutbetyg, och elever som får slutbetyg men inte når godkänt betyg i kurser motsvarande de poäng som krävs för grundläggande behörighet till högskolestudier. Skolverkets jämförelse av studieresultaten i de årskullar som lämnade gymnasieskolan som normalåriga under åren 1999–2004, visar dock en förbättring som innebär att fler elever får lägst betyget godkänt i de antal kurser som krävs för grundläggande behörighet: andelen elever utan grundläggande behörighet sjönk från 13 till 8 procent.²⁸ Andelen avbrott låg emellertid oförändrat på drygt 20 procent. Det betyder sammantaget att ungefär 70 procent av eleverna i den sista årskullen lämnade gymnasieskolan med ett slutbetyg med grundläggande behörighet.

En faktor som har samband med elevers studieresultat är föräldrarnas utbildningsnivå. Bland elever vars föräldrar har eftergymnasial utbildning är det nära 80 procent som får slutbetyg med grundläggande behörighet, det vill säga en högre andel än genomsnittet. Motsvarande andel för elever vars föräldrar har gymnasial eller förgymnasial utbildning ligger dock lägre än genomsnittet, drygt 60 respektive 50 procent.²⁹ Även för elever med utländsk bakgrund ligger andelen med ofullständiga studier en bra bit under genomsnittet. Skolverket har dock i analyser av studieresultaten i grundskolan pekat på att resultaten bland elever med utländsk bakgrund, bortsett från vistelsetid, snarare har att göra med socioekonomisk bakgrund (föräldrars utbildningsnivå och arbetsmarknadsanknytning), än med utländsk bakgrund i sig.³⁰ Detta kan sannolikt gälla även för resultaten i gymnasieskolan.

26 *Födda 1981: 95-27-13*. (2008). Stockholm: Sveriges kommuner och landsting

27 *Beskrivande data om förskoleverksamhet, skolbarnsomsorg, skola och vuxenutbildning 2009*. (2009). Stockholm: Skolverket

28 *Studieavbrott och stödinsatser i gymnasieskolan: en kunskapssammanställning*. (2008). Stockholm: Skolverket

29 Antal elever vars föräldrar har förgymnasial utbildning är 8 000, gymnasial 47 000, och eftergymnasial 44 000.

30 *Elever med utländsk bakgrund: en sammanfattande bild*. (2005). Stockholm: Skolverket.

Bristande stöd – en omständighet kring ofullständiga studier

I flera studier berättar elever som lämnat gymnasieskolan med ofullständiga studier att de inte fått det stöd de behövde. I en studie av Statistiska centralbyrån (SCB) deltar ungdomar som lämnat gymnasieskolan utan fullföljd utbildning.³¹ Fyrtio procent av dem anger att stöd av lärare eller annan personal skulle ha kunnat få dem att fullfölja utbildningen, men bara 15 procent av ungdomarna har deltagit i stödundervisning. I en studie av Skolverket anger ungdomar utan fullständiga studier att de fått för lite stöd, att stödet kom för sent eller att stödet inte var inriktat mot deras egentliga problem.³²

Stödinsatser i gymnasieskolan

År 2008 sammanställde Skolverket forskning och utvärdering om omständigheter kring avbrott och särskilt stöd i gymnasieskolan.³³ I det följande ges ett kort refererat av några områden som sammanställningen uppmärksammade. Sedan 2008 har det dock tillkommit några studier, som här ges extra utrymme. En av de nytillkomna studierna är Skolinspektionens kvalitetsgranskning år 2009 av 27 gymnasieskolors förmåga att få alla elever att fullfölja utbildningen.³⁴ Särskilt stöd är en del i granskningen. En annan ny studie är en avhandling av Möllås från hösten 2009.³⁵ I studien följs elva elever i behov av särskilt stöd genom hela deras gymnasietid. Underlaget är intervjuer med elever och personal, och observationer av kommunikationen och samspelet dem emellan. Skolverkets senaste attitydundersökning refereras också.³⁶

Utredning och utvärdering

Skolinspektionens kvalitetsgranskning pekar på brister som rör skolornas arbete med att utreda en elevs behov av särskilt stöd, att dokumentera, åtgärda

31 *Tema: utbildning: ungdomar utan fullföljd gymnasieutbildning.* (2007). Stockholm: Statistiska centralbyrån. Fullföljd utbildning avser att en person erhållit slutbetyg eller motsvarande från gymnasieskolan.

32 *Utan fullständiga betyg: varför når inte alla elever målen?* (2001). Stockholm: Statens skolverk.

33 *Studieresultat i gymnasieskolan: en statistisk beskrivning av ofullständiga gymnasiestudier.* (2008).

34 *Varannan i mål. Om gymnasieskolors (o)förmåga att få alla elever att fullfölja sin utbildning.* (2009) Stockholm: Skolinspektionen

35 Möllås, Gunvie (2009). *"Detta ideliga mötande": en studie av hur kommunikation och samspel konstituerar gymnasieelevers skolpraktik.* Diss. Jönköping: Högskolan för lärande och kommunikation, 2009

36 *Attityder till skolan 2009: elevernas och lärarnas attityder till skolan.* (2010).

och följa upp vidtagna åtgärder.³⁷ Det vill säga det arbete som ska säkerställa att eleven får ett stöd som svarar mot elevens behov. Inspektionen lyfter fram att åtgärdsprogrammen som är ett viktigt verktyg i det arbetet, i flera fall är bristfälliga eller saknas helt på de granskade skolorna. Samma granskning visar att metoderna för att utreda orsakerna till elevernas stödbehov i många fall är outvecklade. Ofta framgår det inte heller av åtgärdsprogrammen om elevernas behov utretts. Analysen av stödbehovets orsaker i undervisningen anges också vara otillfredsställande, och orsakerna till stödbehovet förläggs till stor del hos eleverna. Åtgärden är ofta inriktade på vad eleverna ska göra, snarare än vilka åtgärder skolan bör vidta: att eleven ska ”skärpa sig”, öka närvaron och göra sina läxor är några exempel. Vidare saknas i många fall utvärdering av hur stödsatserna fungerade. Till skillnad från i gymnasieskolan finns det för grundskolan ingående studier av skolors arbete i detta avseende, vilka kan ge inspiration och vägledning även för gymnasieskolors arbete.³⁸ Ett exempel är skolors tendens att förlägga problemet ensidigt hos eleven.

Skolinspektionens rapport anger vidare att det förekommer dålig matchning mellan elevernas behov av särskilt stöd och de stödsatser som sätts in, och att de stödsatser skolorna erbjuder ofta är standardiserade.³⁹ I linje med det resultatet har Skolverkets utbildningsinspektion tidigare konstaterat att den främsta svårigheten för skolorna inte tycks vara att upptäcka elever i behov av särskilt stöd, utan att översätta behovet av stöd till en lämplig stödsats.⁴⁰ Skolverkets attitydundersökning ger ytterligare stöd för det då 7 av 10 lärare anser att de har tillräcklig kunskap och kompetens för att kunna upptäcka elever i behov av särskilt stöd, medan färre, 5 av 10, anser att de har tillräcklig kunskap och kompetens för att ge eleverna detta stöd.⁴¹ Lärarnas upplevelse av att de har tillräcklig kompetens i det avseendet, ökar emellertid ju längre yrkeserfarenhet lärarna har.

Stödformer

De uppgifter som finns om stödformer i gymnasieskolan härrör i huvudsak från Skolinspektionens granskningar. Tidigare inspektioner har visat att särskilt stöd antingen ges inom klassens ram eller i någon form av ”stuga”, exempelvis

37 *Varannan i mål. Om gymnasieskolors (o)förmåga att få alla elever att fullfölja sin utbildning.* (2009)

38 För en sammanställning se *Särskilt stöd i grundskolan: en sammanställning av senare års forskning och utvärdering.* (2008). Stockholm: Skolverket

39 *Varannan i mål. Om gymnasieskolors (o)förmåga att få alla elever att fullfölja sin utbildning.* (2009)

40 *Skolverkets utbildningsinspektion: en sammanfattning av resultat och erfarenheter under tre år.* (2007). Stockholm: Skolverket

41 *Attityder till skolan 2009: elevernas och lärarnas attityder till skolan.* (2010).

mattestuga eller skrivstuga.⁴² Det är en verksamhet dit elever kan gå och få extra stöd en eller flera timmar i veckan. Denna stödform har olika benämningar på skolor, och i denna rapport används ”öppen stödundervisning” som samlad beteckning. Även andra former av särskilt stöd förekommer, såsom läxhjälp och sommarkurser. Nivåindelning av undervisningen kan också ses som en form av särskilt stöd. Enligt Skolverkets attitydundersökning läser 2 av 10 gymnasieelever nivåindelad i något ämne, och 18 procent av lärarna i gymnasieskolan anger att de undervisar i en eller flera nivåindelade grupper.⁴³ Nivåindelning är vanligast i matematik, därefter följer engelska och sedan svenska.

Enligt Skolinspektionens kvalitetsgranskning finns det skolor där kartläggningar av elevernas stödbehov lett till anpassning av den ordinarie undervisningen, så att ytterligare form av stöd inte behövs.⁴⁴ Rapporten pekar dock på att mer vikt läggs vid korrigerande former av stöd, exempelvis mer undervisning och mer lärarresurser, än vid individanpassning av den ordinarie undervisningen. Vidare konstaterar rapporten att elevernas stödbehov vanligen leder till stöd utanför klassrummet. På många av de 27 granskade skolorna, sker det främst i form av öppen stödundervisning. En positiv aspekt av denna stödform kan enligt Skolinspektionen vara att elever inte upplever stödet som stigmatiserande, när även elever som siktar på högre betyg deltar i verksamheten. Tidigare forskning om särskilt stöd i grundskolan lyfter emellertid fram just stigmatiseringseffekter och negativ påverkan på elevers självkänsla och motivation som negativa sidor av så kallade särskiljande lösningar.⁴⁵ Detta framgår i Skolverkets kunskapsöversikt om olika faktorer betydelse för elevers studieresultat. Kunskapsöversikten talar också i detta sammanhang om uteblivna kamrateffekter, en känsla av exkludering från gruppen, och att lärare i dessa grupper har lägre förväntningar på eleverna. De positiva sidorna av stöd i denna form handlar framförallt om den hjälp eleverna upplever att de kan få. I gymnasieelevernas berättelser om stöd utanför klassens ram i Möllås studie, exemplifieras både dessa positiva och negativa sidor.⁴⁶ I det sammanhanget handlar det om stöd av speciallärare utanför klassen och om öppen stödundervisning. Författaren talar om en exkludering från gruppen som hos några elever skapar en känsla av ensamhet, och en upplevelse av att missa något i den ordinarie undervisningen. En del elever uppger att de saknar någon kompis att

42 Skolverkets utbildningsinspektion: en sammanfattning av resultat och erfarenheter under tre år. (2007).

43 Attityder till skolan 2009 : elevernas och lärarnas attityder till skolan. (2010)

44 Varannan i mål. Om gymnasieskolors (o)förmåga att få alla elever att fullfölja sin utbildning. (2009)

45 Vad påverkar resultaten i svensk grundskola? : kunskapsöversikt om betydelsen av olika faktorer: sammanfattande analys. (2009). Stockholm: Skolverket

46 Möllås. (2009). ”Detta ideliga mötande” : en studie av hur kommunikation och samspel konstituerar gymnasieelevers skolpraktik.

samarbeta med och att fråga om hjälp. I berättelserna framkommer vidare att elever i dessa stödformer uppskattar lärares förmåga att förklara, det stöd de kan få inför exempelvis prov, och den lugna miljön. I den öppna stödundervisningen förekommer det emellertid också att många elever samlas på en gång, och möjligheten att få hjälp blir då begränsad.

Stödinsatser och ansvarstagande

Vidare pekar Skolinspektionens kvalitetsgranskning på att eleven ofta själv förväntas söka sig till stödutbudets olika delar, däribland stöd i öppen stödundervisning, vilket leder till att skolans personal har dålig överblick över vilket stöd eleven tar del av.⁴⁷ Skolinspektionen pekar också på att eleven ibland själv måste ta ansvar för att söka stöd, trots att eleven kanske behöver hjälp med att utveckla just sin förmåga att ta ansvar. Möllås pekar också på att elevens eget ansvarstagande är framträdande i personalens samtal om elever i olika sammanhang: *”Det är deras [elevernas] eget ansvar och ”val” om de får ett IG-betyg. De förväntas söka hjälp i Stugan, uppsöka en speciell lärare eller andra lärare som ska ge extra undervisning. Du bokar tid med Astrid å sen däremellan så är det ditt ansvar å se till att du får med dig den kunskapen du behöver.”*⁴⁸

Att eleven själv förväntas söka sig till stödutbudets olika delar antyder att de stödformer gymnasieskolorna erbjuder, ibland ställer stora krav på elevens egen drivkraft och engagemang. Skolverket har i en tidigare rapport ställt frågan om gymnasieskolans karaktär av frivillig skolform möjligen kan innebära att ansvaret för att ta del av särskilt stöd i allt för stor utsträckning förläggas hos eleven.⁴⁹ Rapporten berättar om en lärare som anger att elever i årskurs 1 i gymnasieskolan inte sällan avböjer det särskilda stöd skolan erbjuder, stöd i mattestuga eller skrivstuga. Detta gäller enligt läraren speciellt elever med negativa erfarenheter av särskilt stöd i grundskolan. Läraren i studien säger sig inte kunna tvinga elever att närvara i stödundervisning eftersom gymnasieskolan är en frivillig skolform. Att eleven uteblir sägs emellertid få konsekvenser, såsom att elevens utbildning behöver reduceras eller förlängas.

Viktigt att säga är dock att elevens eget ansvarstagande är ett viktigt inslag i gymnasieutbildningen. Läroplanen anger att utbildningen ska främja elevernas utveckling till ansvarskännande människor och att skolan ska sträva mot att varje elev tar personligt ansvar för sina studier.⁵⁰ Möllås studie pekar dock på

47 *Varannan i mål. Om gymnasieskolors (o)förmåga att få alla elever att fullfölja sin utbildning.* (2009)

48 Möllås. *”Detta ideliga mötande”: en studie av hur kommunikation och samspel konstituerar gymnasieelevers skolpraktik.* (2009), sid 194. Den sista meningen i citatet är ett samtalscitrat från studien.

49 *Studieavbrott och stödinsatser i gymnasieskolan: en kunskapssammanställning.* (2008).

50 *Läroplan för de frivilliga skolformerna Lpf 94*

vikten av att kraven på ansvarstagande motsvarar elevens förmåga.⁵¹ Eleverna i den studien upplever just att gymnasieskolan innebär en större frihet; de får ta mer eget ansvar och bestämma mer själva. Det är mindre tjat och de känner sig inte ”jagade” som i grundskolan. Enligt författaren upplever eleverna inledningsvis detta som positivt, men för de elever som inte har förmåga att hantera ansvaret får det efterhand negativa konsekvenser, såsom att kurser börjar släpa och frånvaron ökar.

Stödinsatser och skoltrötthet

I de avhandlingar som belyser särskilda stödinsatser i gymnasieskolan är elevernas skoltrötthet en påtaglig omständighet.⁵² Skoltrötthet är också enligt SCB:s studie det vanligaste skälet till att eleverna avbryter studierna.⁵³ Det kan ligga nära till hands att se skoltrötthet, eller bristande motivation som något som enbart har med elevens förmåga och förutsättningar att göra. Skolverket har dock i en tidigare studie pekat på hur elevers skoltrötthet kan hänga samman med skolans utformning av verksamheten.⁵⁴ Studien pekar på att det sker en marginalisering av vissa elevgrupper i gymnasieskolan, som kan påverka deras motivation i negativ riktning. Marginaliseringen gäller bland annat elever i behov av särskilt stöd, genom att de betraktas som avvikande från den ”normala eleven”: *Det som stämplar eleven som avvikande är naturligtvis inte att han/hon får hjälp utan det som leder till marginalisering är avskiljandet det vill säga dels att denna elevs behov betraktas som särskilda det vill säga av en annan sort än andra elevers normala behov dels att de ses som en personlig egenskap, ett tillstånd.*⁵⁵

Vidare pekar en studie av Murray på att betygssteget icke godkänt kan påverka elevens motivation i negativ riktning, genom att det blir en så tydlig

51 Möllås. ”*Detta ideliga mötande*”: en studie av hur kommunikation och samspel konstituerar gymnasieelevers skolpraktik. (2009)

52 Hellberg, Kristina (2007). *Elever på ett anpassat individuellt gymnasieprogram : skolvardag och vändpunkter*. Diss. Linköping: Linköpings universitet, 2007

Hugo, Martin (2007). *Liv och lärande i gymnasieskolan: en studie om elevers och lärares erfarenheter i en liten grupp på gymnasieskolans individuella program*. Diss. Jönköping: Högskolan i Jönköping, 2007

Hultqvist, Elisabeth (2001). *Segregerande integrering: en studie av gymnasieskolans individuella program*. Diss. Stockholm: Univ., 2001

Möllås (2009). ”*Detta ideliga mötande*”: en studie av hur kommunikation och samspel konstituerar gymnasieelevers skolpraktik

53 *Tema: utbildning: ungdomar utan fullföljd gymnasieutbildning*. (2007). Stockholm: Statistiska centralbyrån

54 Hellsten, Jan-Olof & Pérez Prieto, Héctor (1998). *Gymnasieskola för alla – andra : en studie om marginalisering och utslagning i gymnasieskolan*. Stockholm: Skolverket

55 Ibid., sid 53

markering av att eleven inte klarat kraven för utbildningen.⁵⁶ Författaren presenterar uppgifter som visar att andelen elever som fullföljde studierna sjönk markant det år som det målrelaterade betygssystemet infördes: från 83 procent till 76 procent. I det målrelaterade betygssystemet bedöms elevernas kunskaper enligt den fyrgradiga skalan icke godkänt, godkänt, väl godkänt och mycket väl godkänt, till skillnad från det relativa betygssystemet som bedömer kunskaperna enligt skalan 1–5. Författaren konstaterar att betyget icke godkänt ger ”svart på vitt” att eleven är underkänd, medan eleven i det tidigare betygssystemet kunde ha mycket låga betyg utan att få det beskedet. Enligt samma studie kan elevens motivation också påverkas av att eleven får betyg efter varje genomförd kurs. I det tidigare linjesystemet återkom de flesta ämnena i de olika årskurserna och eleven hade då möjlighet att förbättra sina betyg. Detta understryker vikten av att eleverna får ett stöd som i möjligaste mån leder till att de undviker icke godkända betyg i kurserna.

Studier som pekar på i vilket avseende skolans verksamhet kan ha betydelse för elevens motivation ger värdefull kunskap om omständigheter som skolan kan påverka. Oavsett var orsakerna till bristande motivation står att finna, har dock skolan, enligt läroplanen, ansvar för att försöka skapa en positiv inställning till lärande hos eleverna.⁵⁷ I fyra avhandlingar som belyst gymnasieskolors arbete med särskilt stöd, framträder elevers skoltrötthet som en påtaglig omständighet, och en utmaning i lärarnas arbete är att vända elevers negativa bild av skolan till en mer positiv.⁵⁸ Tre faktorer framträder i den undervisning som når framgång i det avseendet. De är 1) elevens delaktighet och möjlighet att påverka sin skol- och lärandesituation, 2) goda relationer mellan lärare och elev, där lärares förhållningssätt präglas av en tilltro till elevens förmåga, ett engagemang och en lyhördhet inför elevens behov och att 3) undervisningen individualiseras på så vis att elevers olika behov och förutsättningar bildar utgångspunkt i undervisningen.⁵⁹

Tre av de fyra avhandlingarna som refererades närmast ovan har följt elever i verksamheten för elever med individuella program. De studierna har utförligt

56 Murray, Åsa. (2007). Genomströmningen i gymnasieskolan. Före och efter gymnasie-reformen. I. Olofsson, J (red.). *Utbildningsvägen – vart leder den?* Stockholm: SNS förlag. S. 143–155.

57 *Läroplan för de frivilliga skolformerna Lpf 94*, se sid 16 i denna rapport.

58 Hellberg. (2007). *Elever på ett anpassat individuellt gymnasieprogram: skolvardag och vändpunkter.*

Hugo. (2007). *Liv och lärande i gymnasieskolan: en studie om elevers och lärares erfarenheter i en liten grupp på gymnasieskolans individuella program.*

Hultqvist. (2001). *Segregerande integrering: en studie av gymnasieskolans individuella program.*

Möllås. (2009). *”Detta ideliga mötande”: en studie av hur kommunikation och samspel konstituerar gymnasieelevers skolpraktik*

59 *Studieavbrott och stödinsatser i gymnasieskolan: en kunskapsammanställning.* (2008).

refererats i Skolverkets tidigare sammanställning av kunskaper inom området.⁶⁰ Den fjärde avhandlingen är Möllås studie, som tillkommit på senare tid, och som därför ges extra utrymme här. Författarens huvuds slutsats är att elevens delaktighet i den egna lärandeprocessen (och även i en kompisgemenskap) är avgörande för elevens framgång i studierna. Vidare hävdar författaren att elevens motivation är grundläggande för elevens delaktighet. Av betydelse för elevens motivation är att mål och krav i utbildningen är synliggjorda, vilket möjliggör för eleven att vara aktiv i lärandeprocessen. Författaren framhåller också vikten av positiv uppbackning, vilket illustreras i följande citat av en elevs utsaga: ”att man verkligen pratar med dom som är lite mindre duktiga (...) är det nå'nting som är fel (...) sitta å prata med dom å berömma dom, för ju mer beröm man får, desto bättre självförtroende får dom å då gör dom saker bättre”.⁶¹

Samma studie visar dock att det som har avgörande betydelse för elevens delaktighet i det egna lärandet är ett fungerande samspel med undervisande lärare och klassföreståndare/mentor. Av betydelse i det avseendet är att läraren/mentorn lyssnar på eleven, och visar förståelse och respekt. Att lyssna innebär enligt författaren att ta eleven på allvar och låta eleven beskriva sin studiesituation: vilka möjligheter och svårigheter eleven upplever och vilka förslag på stöd eleven har. Förståelse handlar inte om kravlöshet, eller ”snällhet”, det vill säga att slippa vissa inslag i undervisningen eller få så kallade snällbetyg, utan om möjligheter till flexibilitet i planering och genomförande av studierna. Författaren pekar dock på att ansvaret för elevens lärande riskerar att lämna läraren då en elev är i behov av särskilt stöd och andra aktörer blir involverade. Denna ansvarsförflyttning har även Skolverket noterat i en intervjustudie med elever som avbrutit studierna. Då handlade det om att elevens kontakt med studie- och yrkesvägledaren ledde till att frågan lämnade lärarens bord.^{62, 63} I Möllås studie iakttas en ansvarsförflyttningen som dels innebär att läraren helt förlitar sig på att personal i den öppna stödundervisningen ger eleven det stöd hon/han behöver, och dels innebär att lärarens ansvar minskar när en elevs situation lyfts i olika formella sammanhang, såsom vid klasskonferenser och elevvårdsmöten. I de senare fallen sprids ansvaret mellan olika aktörer. Studien visar dock att det kan brista i samordningen mellan aktörerna, vilket riskerar att leda till att åtgärder och uppföljningar uteblir, samt att informationen om eleven försvinner eller förvrängs. Eleven kan också få vänta länge på att få träffa olika aktörer, vilket innebär att tiden rinner iväg.

60 *Studieavbrott och stödinsatser i gymnasieskolan: en kunskaps-sammanställning*. (2008).

61 Möllås. (2009). ”*Detta ideliga mötande*”: en studie av hur kommunikation och samspel konstituerar gymnasieelevers skolpraktik, sid 167.

62 Ibid.

63 *Varför hoppade du av ---?: [en studie om orsakerna till att ungdomar byter studieinriktning eller hoppar av gymnasiet]*. (2007). Stockholm: Skolverket

Möllås visar vidare att elevens deltagande vid formella möten, såsom elevvårds-konferenser, ofta innebär begränsad delaktighet. Eleverna har svårt att komma till tals i dessa sammanhang, framförallt om det redan innan mötet finns en plan för vilka åtgärder som ska vidtas. Vidare handlar åtgärderna inte sällan om vad eleven själv ska göra. Författaren konstaterar att det förs en mängd samtal *om* elever i behov av stöd i olika sammanhang, men ser behovet av att fler samtal förs *med* eleverna. Vidare påpekar författaren att behovet av formella möten tenderar att minska när fler samtal förs med eleven, en del möten blir överflödiga och andra används mer effektivt.

I ljuset av att goda relationer mellan lärare och elev och elevens delaktighet i utbildningen är betydelsefulla faktorer för elevers framgång i studierna, framstår mentorskap som utvecklats på skolor som betydelsefullt. Det vill säga att lärare fungerar som mentorer, med ett ansvar som ofta innefattar regelbunden uppföljning av elevers studiesituation, och kontakt med skolans olika aktörer och vårdnadshavare. Resultat i Skolverkets rapport om gymnasieskolors konkurrens om elever, visar också att förbättrat mentorskap utgör en del i skolors arbete med att utveckla kvaliteten på verksamheten.⁶⁴ Forskning visar dock att uppdraget som mentor kan se väldigt olika ut och att det inte alltid är lätt för lärarna att utföra.⁶⁵

Rektors betydelse

I den studie som presenteras i nästföljande avsnitt efterfrågas rektorers erfarenheter. I Skolverkets kunskapsöversikt om faktorer av betydelse för grundskole-elevers resultat framhålls just rektors betydelse.⁶⁶ Dock i form av mer indirekt, än direkt påverkan. Exempelvis visas inga direkta samband mellan rektorers ledarskap och elevers resultat på standardprov. Däremot syns tydliga indirekta samband mellan det pedagogiska ledarskapet och faktorer i skolans inre arbete, såsom inflytandefrågor för elever och lärare, och hur bra skolan är på att skapa förutsättningar för elevers lärande. Vidare anger kunskapsöversikten att forskning om ledare i skolan synes vara överens om att framgångsrika skolor har rektorer som förmår tydliggöra och kommunicera skolans mål till skolans personal. Kunskapsöversikten refererar också en fallstudie i vilken Utbildningsdepartementet identifierar några gemensamma drag i de mer framgångsrika sko-

64 *Konkurrensen om eleverna. Kommunernas hantering av minskande gymnasiekullar och en växande skolmarknad.* (2010). Stockholm: Skolverket

65 Möllås, Nordevall, & Ahlberg. *Participation, Communication and Learning in Upper Secondary School – Conditions and Requirements.* (2008) Paper – NERA/NFPF: Köpenhamn

66 *Vad påverkar resultaten i svensk grundskola?: kunskapsöversikt om betydelsen av olika faktorer: sammanfattande analys.* (2009).

lor de utvärderade.⁶⁷ De dragen är ”1) ett aktivt och hela tiden pågående arbete med värdegrunden, 2) stark fokusering av elevernas behov och förutsättningar och deras arbete och motivation, 3) stark resultatorientering, 4) engagemang i mål- och uppföljningsarbete och intresse av att få sin verksamhet utvärderad, 5) Stora förväntningar på eleverna, samt 6) gemensamt arbete, utveckling och ansvar.”⁶⁸ Notera speciellt att ett starkt fokus på elevers behov och förutsättningar och deras motivation anges ha betydelse.

67 Utredningen om skolans ledningsstruktur. (2004). *Skolans ledningsstruktur: om styrning och ledning i skolan : betänkande*. Stockholm: Fritzes offentliga publikationer

68 *Vad påverkar resultaten i svensk grundskola? : kunskapsöversikt om betydelsen av olika faktorer: sammanfattande analys*. (2009), sid 223

En studie av rektorers perspektiv

Vad erbjuder skolorna för stödinsatser?

Rektorerna fick bedöma vilka stödinsatser som skolorna vanligen erbjuder när elever riskerar att inte få godkända betyg. Tabell 1 redovisar resultaten.

Tabell 1. Vilka av följande stödinsatser är det enligt din bedömning vanligt att elever som riskerar att få icke godkänt betyg (G) erbjuds? Andel (%) rektorer som angett följande svars kategorier. Rangordnat efter vanligaste stödinsats (mycket vanligt samt ganska vanligt sammanslaget).

	Vanligt	därav:	
		Mycket vanligt	Ganska vanligt
Öppen stödundervisning i grupp vid bestämda tider i veckan i kärnämnen (s.k. skrivstuga, mattestuga, eller dylikt)	82	55	27
Kursläraren anpassar den ordinarie undervisningen i kärnämnen	79	33	46
Kursläraren anpassar den ordinarie undervisningen i karaktärsämnen	77	32	45
Kursläraren ger stödundervisning till enskilda elever eller elever i grupp efter behov	68	23	45
Pedagogiska/kompensatoriska hjälpmedel	62	22	40
Öppen stödundervisning i grupp vid bestämda tider i veckan i karaktärsämnen (s.k. studio eller dylikt)	48	29	19
Stödundervisning i grupp/enskilt endast för "inskrivna" elever	43	16	27
Läxhjälp	35	20	15
Ferieskola (på lov och/eller helger)	23	11	12

Enligt rektorerna är öppen stödundervisning i kärnämnen en av de vanligaste stödformerna.⁶⁹ Det bedöms vara lika vanligt som att kursläraren anpassar den ordinarie undervisningen för att stödja eleverna. Något mindre vanligt är att kursläraren erbjuder stöd till elever vid sidan av undervisningen, och än mindre vanligt är stöd i öppen stödundervisning i karaktärsämnen. Enligt rektorerna förekommer det också att skolan organiserar stödundervisning med "inskrivna" elever, det vill säga en stödform som endast riktar sig till vissa elever.⁷⁰

69 1) Öppen stödundervisning syftar på en verksamhet dit elever kan gå och få extra stöd en eller flera timmar i veckan. Kallas bland annat stuga eller studio.

2) Varje nationellt program innefattar åtta kärnämnen: engelska, svenska eller svenska som andra språk, matematik, estetisk verksamhet, idrott och hälsa, naturkunskap, samhällskunskap samt religionskunskap. Karaktärsämnen är speciella för det program som valts.

70 Resultatet på det svarsalternativet behöver dock tolkas med viss försiktighet eftersom de har en betydande andel bortfall. Bortfallet kan ha att göra med att begreppet "inskrivna" uppfattats som otydligt i sin innebörd

Nära 70 procent av rektorerna anger att speciallärare/specialpedagog arbetar på skolan.⁷¹ Det betyder att nära en tredjedel av skolorna inte har tillgång till denna resurs. Detta gäller framförallt de mindre skolorna.⁷² Hälften av de mindre skolorna har tillgång till speciallärare/specialpedagog, motsvarande andel för de mellanstora skolorna är fyra av fem och i de stora skolorna har nästan alla, 95 procent, tillgång till denna resurs. Vad ägnas då den specialpedagogiska verksamheten åt? Se tabell 2.

Tabell 2. I vilken utsträckning är skolans specialpedagogiska verksamhet ägnad åt följande arbetsuppgifter, enligt din bedömning? Andel (%) rektorer som angett följande svarsfördelning. Rangordnat efter störst utsträckning (mycket stor samt ganska stor utsträckning sammanslaget).

	I stor utsträckning	därav:	
		I mycket stor utsträckning	I ganska stor utsträckning
Ge elever stöd enskilt	77	35	42
Genomföra tester av elevers kunskaper och/eller förmågor	71	31	40
Ge elever stöd i mindre grupp	64	27	37
Handleda lärare på skolan	48	16	32
Undervisa i öppen stödundervisning (så kallad skrivstuga, mattestuga, studio eller dylikt)	44	15	29
Ge elever stöd i klassrummet	35	13	22

Enligt rektorerna ägnas den specialpedagogiska verksamheten i stor utsträckning åt stöd enskilt eller i mindre grupp. Dessa stödformer innebär liksom öppen stödundervisning, att eleven lämnar den klass eleven tillhör för att få särskilt stöd. Rektorerna bedömer också att den specialpedagogiska verksamheten i stor utsträckning ägnas åt att genomföra tester av elevers kunskaper och förmågor. Hälften av rektorerna anger att resursen ägnas åt handledning av lärare på skolan. Det sistnämnda framkom även i intervjuerna, och illustreras i följande citat:

”Specialpedagogen arbetar även med arbetslagen, där hon hjälper arbetslaget med elever som har svårigheter. Det är mycket uppskattat av lärarna som inte alltid vet vad de ska göra [när en elev är i behov av stöd].”

71 I enkätfrågorna gjordes ingen skillnad mellan speciallärare och specialpedagog.

72 Vid urvalet till studien genomfördes en indelning av skolorna efter storlek. Mindre skolor har färre än 300 elever, mellanstora skolor har 300–900 elever, och större skolor har mer än 900 elever.

Bland svarsalternativen är stöd i klassrummet den arbetsuppgift som den specialpedagogiska verksamheten ägnas åt i minst utsträckning, enligt rektorerna.

Rektorerna fick också ange om skolan har nivåindelad undervisning i några kurser. Nivåindelning avser att eleverna delas in i grupper som arbetar på olika nivåer, det kan gälla studietakt eller svårighetsgrad. Begreppet nivåindelning specificerades inte i enkätfrågan. Rektorernas svar redovisas i tabell 3.

Tabell 3. Använder skolan nivåindelad undervisning? Andel (%) som svarat respektive svarskategori

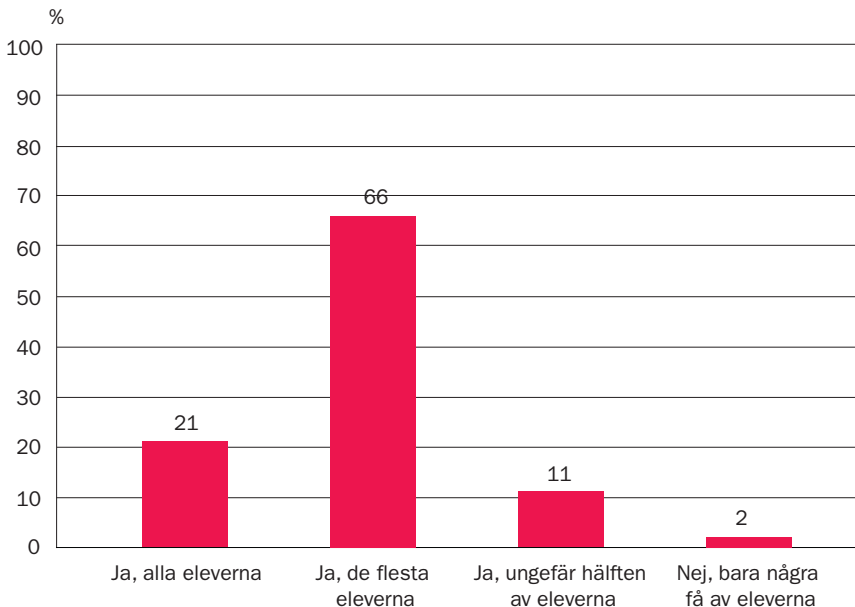
	Ja, i 1 kurs	Ja, i 2-3 kurser	Ja, i 4 eller fler kurser	Nej
Andel (%) per svarskategori	12	20	6	62

Enligt enkätsvaren förekommer nivåindelningen på nära 40 procent av skolorna, vanligast är att nivåindelningen gäller två eller tre kurser.

Får eleverna det stöd de behöver?

Svarar stödet mot elevernas behov? Diagram 1 redovisar rektorernas bedömningar i det avseendet.

Diagram 1. Bedömer du att eleverna på din skola som riskerar att inte få godkänt betyg, får det stöd de behöver? Andel (%) rektorer som svarat respektive svarskategori.

Diagrammet kan vid en snabb anblick ge intrycket av att skolornas stöd fungerar bra; 87 procent av rektorerna bedömer att *alla* eller *de flesta* elever som riskerar att få icke godkända betyg får det stöd de behöver. Emellertid är det så att den andel rektorer som svarar att detta gäller ”de flesta” eleverna, därmed också bedömer att detta inte gäller alla elever. Den andelen rektorer är i majoritet och det betyder att flertalet rektorer bedömer att inte alla elever som riskerar att få icke godkända betyg får det stöd de behöver. Dessutom visar tabellen att en tiondel av rektorerna bedömer att bara hälften av eleverna får det stöd de behöver. Detta sammantaget visar att det finns en betydande andel elever, som enligt rektorernas bedömningar inte får det stöd de behöver.

Resultatet i diagram 1 har relaterats till rektorernas uppskattning av hur stor andel elever som fick icke godkända betyg på deras skola under vårterminen 2009. Detta visade att de rektorer som anger att *alla* elever som riskerar att få icke godkända betyg får det stöd de behöver, i medel uppskattar att 14 procent av eleverna fick icke godkända betyg i 1–2 kurser, och 7 procent i 3 eller fler kurser. Att en del rektorer anger att alla elever får det stöd de behöver, samtidigt som flera elever får icke godkända betyg, kan innebära att rektorerna i de fallen förlägger orsaken till bristande studieresultat enbart till eleverna.

Varför fungerar det inte alltid?

Hur ser då rektorerna på orsakerna till att vissa elever inte får det stöd de behöver? Detta redovisas i tabell 4.

Tabell 4. Hur viktiga bedömer du följande faktorer vara för att förklara att vissa elever på din skola som riskerar icke godkänt betyg (IG) inte får det stöd de behöver? Andel rektorer som angett följande svarskategori. Rangordnat efter viktigaste faktor (mycket viktigt samt ganska viktigt sammanslaget).

	Viktigt	därav:	
		Mycket viktigt	Ganska viktigt
Eleven tar inte emot stödet	86	37	49
Elevens behov av stöd är alltför omfattande	49	13	36
Otillräckliga ekonomiska resurser	45	17	28
Brister i skolans organisering av verksamheten, rutiner eller dylikt	30	8	22
Personalens kunskaper om stöd räcker inte till	30	3	27
Skolan förmår inte identifiera elever i behov av stöd i tid	21	3	18

Den viktigaste faktorn i det avseendet är enligt rektorerna att eleverna inte tar emot det stöd skolan erbjuder. Några citat från intervjuerna illustrerar problemet med att elever inte tar emot stöd:

”Det är inte ovanligt att elever tackar nej [till stöd]. De tycker det är utpekande, och de kan ha fått stöd i grundskolan och vill nu vara normala.”

”Det kan ta ett tag innan vissa elever deltar i stödundervisning [antingen i form av stödtimmar eller hos speciallärare]. Det kan ta till årskurs 2 innan de vaknar, då de tar eget ansvar och tar tillvara hjälpen.”

Den näst viktigaste faktorn är enligt tabell 4 att elevens behov av stöd är alltför omfattande. Detta är alltså en faktor som handlar om elevens förutsättningar. Efter det följer otillräckliga ekonomiska resurser och därefter faktorer som har med skolans utformning av arbetet att göra.

För stöd i öppen stödundervisning ställdes också frågor om stödet svarar mot elevers behov och om det kan vara ett problem att få elever att närvara. Resultatet visas i tabell 5.

Tabell 5. Hur väl instämmer du i följande påståenden om öppen stödundervisning på din skola? Andel (%) rektorer som angett följande svarskategori. Stämmer bra redovisar svarsalternativen stämmer mycket bra samt stämmer ganska bra tillsammanslaget.¹⁾

	Stämmer bra	därav:	
		mycket bra	ganska bra
Elever som deltar får det stöd de behöver	95	42	53
Ett problem är att det kan vara svårt att få elever att gå dit	69	19	50

¹⁾ Skolor som angett att de inte erbjuder denna stödform ingår ej i beräkningen.

Tabell 5 visar att problemet med att elever inte tar emot stöd i betydande utsträckning gäller stöd i öppen stödundervisning, det vill säga den stödform som många rektorer bedömer är mycket vanlig. I intervjuerna finns en hel del utsagor som handlar om problemet med att elever inte närvarar i öppen stödundervisning. Det framkommer också att det speciellt kan gälla elever som verkligen är i behov av stödinsatser. Två rektorer säger följande:

”Verksamheten bygger på elevers frivilliga deltagande och egentligen kanske fel elever är där. De som verkligen skulle behöva stöd kommer inte. Vi försöker pusha de eleverna”

”Bra erfarenheter [av stöd i stuga]. Men man skulle önska att det skulle komma fler. Tyvärr kommer inte alltid de som behöver. Vi försöker uppmana dem.”

I intervjuerna framkommer även att stöd av speciallärare, och användning av hjälpmedel i form av datorer kan vara stödformer som elever avböjer. Detta säger exempelvis en rektor om stöd hos speciallärare:

”Det kan dock ta lite tid att få eleverna att gå till specialläraren. De tycker ibland inte att de behöver gå dit, eller de tycker att det är skämmigt. Eleverna märker dock efterhand att de får hjälp som fungerar.”

En annan rektor talar om problemet i samband med stöd med hjälp av datorer.

”När det gäller kompensatoriska hjälpmedel så erbjuder vi bärbar dator till elever som behöver det, men det är väldigt många elever som inte vill ha det för de vill inte bli utpekade.”

Värt att notera i tabell 5, ovan, är också att nästan alla rektorer anger att elever som deltar i öppen stödundervisning får det stöd de behöver. Det tyder på att rektorerna uppfattar stödet i sig som väl fungerande, även om det kan vara svårt att få elever att gå dit.

Varför deltar då en del elever inte i öppen stödundervisning? Rektorernas bedömningar redovisas i tabell 6.

Tabell 6. Hur viktiga är enligt din bedömning följande faktorer för att förklara att en del elever på din skola inte deltar i öppen stödundervisning trots att de är i behov av det stödet? Andel (%) rektorer som angett följande svars-kategorier. Rangordnat efter viktigaste faktor (mycket viktigt samt ganska viktigt sammanslaget).

	Viktigt	därav:	
		Mycket viktigt	Ganska viktigt
Eleven är omotiverad att studera	93	37	56
Tiden på dagen för stödundervisningen passar inte eleven	48	13	35
Eleven upplever inte att denna stöd-undervisning är tillräckligt givande	23	3	20
Eleven känner sig utpekad	14	3	11
Stödundervisningen har inte möjlighet att ta emot alla elever i behov av stöd	7	3	4
Bristande arbetsro	8	3	5

Bristande motivation är enligt rektorerna det viktigaste skälet i det avseendet. Problemet med elevers bristande motivation illustreras nedan i en intervju-utsaga. Rektorns uttalande är ett förslag på frågeområde till den planerade enkäten:

”Det vore intressant att se om skolor lyckas organisera så att eleverna lyckas behålla sin motivation, exempelvis för att delta i mattestuga, som är bra för de elever som är motiverade.”

Faktorer som har med arbetsförhållanden i den öppna stödformen att göra, såsom att den inte är tillräckligt givande eller att det är bristande arbetsro, bedöms av betydligt färre rektorer vara viktiga faktorer.

I intervjuerna framkommer flera olika skäl till att elever inte tar del av stödinsatser. Det är skäl som sannolikt kan påverka elevers motivation i negativ riktning, vilket också kan ge en förklaring till att bristande motivation bedöms vara en så vanlig orsak till att elever inte tar del av stöd. Några av skälen har nämnts i tidigare citat, såsom att eleven skäms för att ta del av stöd, eller att eleven inte anser sig vara i behov av stöd. I ett citat talar en rektor om att eleven inte tar ansvar för sina studier genom att tillvarata stödet, och att det kan dröja en bit in i utbildningen innan eleven gör det. Detta kan, enligt utsagor i intervjuer som inte citerats, ha att göra med elevens mognad eller med att eleven ju längre tiden går inser att det krävs en uppryckning för att hinna klart. Ytterligare skäl som framkommer i intervjuerna är att eleven kan känna motvilja inför att arbeta med det eleven har svårt med; eleven har lågt självförtroende gällande studier och tror sig inte ha förmåga att klara av dem. Rektorerna anger alltså en rad olika skäl till att elever inte tar del av de stödinsatser skolorna erbjuder.

Hur ser då rektorerna på orsakerna till att elever på deras skola inte nådde godkänt betyg? Resultatet visas i tabell 7.

Tabell 7. Hur vanliga var enligt din bedömning följande orsaker till att elever på din skola fick icke godkänt betyg i en eller flera kurser? Andel (%) rektorer som angett mycket vanligt eller ganska vanligt. Rangordnat efter vanligaste orsak (mycket vanligt samt ganska vanligt sammanslaget).

	Vanligt	därav:	
		Mycket vanligt	Ganska vanligt
Eleven hade hög frånvaro	90	44	46
Eleven saknade motivation att studera	89	31	58
Eleven hade problem utanför skolan	83	27	56
Eleven hade bristande ämneskunskaper från grundskolan	73	22	51
Eleven tog inte emot de stödinsatser skolan erbjöd	65	19	46
Utbildningen var för svår för eleven	42	7	35
Eleven hade bytt program/skola och missat undervisning	18	2	16
Skolan förmådde inte ge det stöd för lärande som eleven behövde	15	2	13
Eleven hade nedsatt förmåga/orik på grund av funktionsnedsättning	8	1	7
Skolan utformade inte undervisningen med tillräcklig hänsyn till elevens behov och förutsättningar	8	0	8
Bristande arbetsro i klassrummen	8	0	8
Skolans insatser i form av mentorskap eller dylikt fungerade inte tillfredställande	5	0	5
Skolans elevvårdande arbete fungerade inte tillfredsställande	4	0	4

Enligt enkätsvaren var bristande motivation och hög frånvaro de vanligaste orsakerna till att eleverna inte fick godkända betyg i en eller flera kurser. Även i intervjuerna framkommer dessa två skäl, vilket illustreras i följande utsaga: *”De elever som är närvarande och tar emot hjälp når oftast målen.”* Även här antyds alltså att rektorer bedömer stödet i sig som väl fungerande, men att ett problem är att elever inte tar del av det.

Som tabell 7 visar är det ett flertal orsaker som en stor andel rektorer bedömer som vanliga. Det tyder på att rektorerna ser en rad olika orsaker till att eleverna inte når målen. Detta togs också upp i intervjuerna, vilket illustreras i följande uttalande:

”Det är en mix av orsaker till att elever inte når målen, olika hinder. För vissa är det pedagogiska hinder och för andra handlar det om bristande ambition. (...) Det är alltså ingen enhetlig bild, utan komplex. (...) Bilden är alltså splittrad och systemet bygger på att mentorerna fungerar i sina roller.”

Betydelsen av mentorer som rektorn nämner i detta citat, tas upp längre fram i resultatredovisningen.

Tabell 7, ovan, visar att bara en mindre andel rektorer bedömer att brister i skolans utformning av verksamheten var vanliga orsaker till att eleverna inte fick godkända betyg. Det gäller exempelvis brister i skolans stöd för elevernas lärande eller i skolans förmåga att utforma undervisningen efter elevernas behov och förutsättningar. Liksom resultaten i tabell 4, 5 och 6, antyder detta att rektorer i liten utsträckning ser det som att det är skolans arbete som brister då eleverna inte får godkända betyg.

Hur hanterar skolan problemet?

I intervjuerna finns en hel del uttalanden som kan sägas handla om hur rektorerna ser på problemet med elevers bristande motivation. Rektorernas utsagor kan i grova drag karakteriseras som två olika sätt att se på och hantera problemet med att en elev inte visar engagemang i studierna, nämligen att skolan agerar för att *göra* eleven motiverad, eller att skolan *ställer som krav* att eleven är motiverad.

Viktigt att påpeka är dock att de skilda synsätten med nödvändighet inte företräds av enskilda rektorer. Snarare visar intervjuerna att en och samma rektor kan växla mellan olika sätt att tala om detta. Kanske är det en fråga som för många rektorer inte har ett givet svar. Möjligen är det denna osäkerhet som speglas i följande utsaga från intervjuerna: *”En viktig fråga är vilket stöd man ska ge då eleven inte tar tillvara det stöd skolan erbjuder”*.

Skapa motivation

Å ena sidan finns alltså uttalanden som handlar om att skolan behöver arbeta med elevers motivation. En rektor säger: *”Frånvaro är exempelvis en problematik. Då gäller det att hitta sätt att motivera”*. En annan rektor säger att det i skolans uppdrag ingår att möta även omotiverade elever:

”Ibland är det för mycket fokus på kunskapsmålen, men de är ju inte allena-rådande. Skolan har egentligen flera mål än så, eleven ska fungera socialt och utvecklas som människa. Exemplet ovan med eleven [en elev som har det tufft hemma], där kan vi se att eleven utvecklas som människa, eleven mognar och inser att utbildning är viktigt. (...) Detta uppdrag tenderar att tonas ner. Men det är viktigt att vi inte sviker de eleverna. Skolan ska kunna möta alla elever, även de som inte är motiverade.”

Flera rektorer efterfrågar också tips på hur skolan kan engagera elever:

”Det gäller motivation och frånvaro. Hur får man elever mer närvarande? Om en elev inte är närvarande, vilket stöd ska man ändå ge? Det vore bra med goda tips.”

I intervjuerna tar några rektorer upp hur deras skolor arbetar med elevers motivation, exempelvis att de försöker knyta innehållet i undervisningen till något som intresserar eleverna, ofta det blivande yrket men även andra intressen eleverna har. Vidare framkommer att skolor i samma syfte betonar elevers framsteg, och anpassar undervisningen till elevens behov och förutsättningar, exempelvis när det gäller nivå och arbetssätt. En rektor berättar också att skolan brukar ordna heldagar med stöd, då eleverna får tid att göra klart det de behöver. Rektorn upplever att detta fungerar för de elever som har just bristande motivation och svårt att fokusera. En rektor tar upp att skolan arbetar aktivt med värdegrundsarbete, som bland annat syftar till att stärka elevers självkänsla och tilltro till sin egen förmåga.

Det sätt att resonera som innebär att skolan har ansvar för att arbeta med elevers motivation illustreras också i några rektorers erfarenheter av stöd i öppen stödundervisning. Det gäller utsagor om att denna frivilliga form av stöd inte passar för alla elever, och att skolan därför behöver erbjuda andra former av stöd också. Skolan behöver alltså enligt rektorerna erbjuda både en mer öppen, frivillig verksamhet, och mer riktat stöd där personalen har god kännedom om de elever som deltar i verksamheten och vet vilket stöd de behöver. Det exemplifieras i följande utsaga:

Skolan erbjuder också läxhjälp [mer öppen, frivillig verksamhet]. Den utnyttjas av alla elever. Det är en salig blandning, både hög- och lågpresterande. En del av eleverna är de som missat undervisning pga. av träningsaktivitet [idrottseleverna]. Det har dock visat sig att det kan vara svårt att få de lågpresterande att närvara, och i de fallen har det därför varit mer effektivt med riktat stöd [i exempelvis mattestugan – där arbetar två lärare med specialpedagogisk kunskap med riktat stöd]. Frivilligheten [som karakteriserar läxhjälpen som stödform] fungerar bättre för de högpresterande än de lågpresterande.

Ställa som krav att eleven är motiverad

Å andra sidan återfinns intervjuutsagor som handlar om att eleverna måste vara motiverade för att få del av stöd. Det är bland annat uttalanden om att elevens vilja att ta emot stöd är ett krav för att få del av stöd, och att skolans stöd är ett ”erbjudande” som eleven har ett eget ansvar att ta emot. Följande citat får illustrera det sagda:

”Det har betydelse hur motiverad eleven är, att eleven vill. Ett första krav är att eleven är motiverad att utnyttja de resurser vi har. Är de inte det så sätter vi inte in andra åtgärder.”

”Det finns ett erbjudande om hjälp. Eleven har ett eget ansvar att ta emot det.”

Uttalandet om att hjälpen är ett ”erbjudande” som eleven har eget ansvar att ta emot, antyder att skolan lämnar över ansvaret till eleven då skolan erbjudit stödet. Detta antagande får stöd av enkätresultat som visar att nästan alla skolor har gemensamma riktlinjer för *utredning* av orsaker till att en enskild elev riskerar att få ett eller flera icke godkända betyg, medan bara hälften anger att de har motsvarande riktlinjer för *utvärdering* av hur stödet fungerade för eleven. Detta enkätresultat antyder alltså att hälften av skolorna lägger mindre vikt utvärdering än vid utredning.

Intervjuerna visar också att det finns skolor som låter elever själva ta ställning till om de vill ta del av stödinsatser. Ett exempel är en skola som har en blankett på vilken eleven ska intyga att hon/han blivit erbjuden stöd, och valt att tacka ja eller nej till stödet. Målsman och berörda lärare ska också skriva på. Ett annat exempel är en skola där man inledningsvis frågar eleven om hon/han vill försöka få godkänt betyg:

”I samband med IG-varningen⁷³ har läraren ett samtal med eleven där man tar upp om eleven vill ha ett åtgärds paket.” (...) Rektorn fick här en fråga om gymnasieskolans karaktär av frivillig skolform har betydelse i det avseendet, och rektorn svarade då: ”Nej. Däremot har elevers ålder betydelse – att de kan anses kunna besluta saker själva – till exempel bestämma om de vill försöka få ett godkänt betyg. Skolans mål är dock att alla elever ska få godkända betyg.”

Uttalanden om öppen stödundervisning kan illustrera även det synsätt som innebär att skolan ställer som krav att eleven är motiverad. Det är en rektor med erfarenheter av att elever inte tar del av det mer riktade stöd skolan erbjuder, och där rektorns lösning är att gå mot en mer öppen verksamhet, mer av frivillighet:

”Vi har även PR [pedagogisk resurs]. Det är i mer organiserad form och i den är elever inskrivna, till skillnad från i resurs- och coachtiderna som är en mer öppen verksamhet. Det är elever som vi vet behöver stöd. Vi har dock intentionen att gå mot mer öppen verksamhet, alltså mer coachverksamhet, mer av frivillighet. Det har att göra med att eleverna inte kommer på PR-tiden. Eleverna måste själva komma.”

73 Det är ett meddelande till eleven (och ibland vårdnadshavare), antingen skriftligt eller muntligt, om att eleven riskerar att få icke godkänt betyg i en eller flera kurser.

IG-varning

I intervjuerna ställdes en fråga om vad skolan gör när de märker att en elev riskerar att inte nå målen. Rektorerna tog då upp vissa konkreta tillvägagångssätt för att uppmärksamma elevens situation. Dels att elevens situation tas upp på olika typer av formella möten, såsom arbetslagsmöten, klasskonferenser och elevvårdskonferenser, och informella möten som samtal mellan eleven och undervisande lärare eller klassföreståndare/mentor. Dels angav rektorer att eleven och i regel även elevens föräldrar, får en IG-varning. Det är ett meddelande, antingen skriftligt eller muntligt, om att eleven riskerar att få icke godkänt betyg i en eller flera kurser. I enkäten anger nära 80 procent av rektorerna att deras skola använder sig av skriftlig IG-varning.⁷⁴ I intervjuerna framkom att ett skäl till användande av IG-varning kan vara att skolan tycker det är viktigt att ha visat hur eleven ligger till i studierna. Ett annat skäl är att få eleven att agera, det blir en ”spark därbak” som en rektor uttryckte det. Skälet kan också vara att engagera föräldrarna. I intervjumaterialet uttrycker rektorerna både bra och mindre bra erfarenheter av hur IG-varning fungerar. Ibland fyller varningen sitt syfte och får elever och även föräldrar att agera. Ett problem kan dock vara att alla elever inte är motiverade att få godkänt betyg, ett annat att stödet hemifrån saknas. En rektor ställer sig också frågande till om IG-varningen verkligen fungerar för elever med omfattande svårigheter:

”Det är frågan om det har så stor effekt. För elever med inte så stora problem fungerar det. Men för elever med djupare problematik är det mer tveksamt.”

Innehållet i IG-varningen varierar i de skolor som Skolverket haft kontakt med. Förutom upplysningen om vilket ämne eleven riskerar att inte nå målen i, kan IG-varningen ange vad eleven behöver göra, exempelvis genomföra en examinationsuppgift eller delta i stödundervisning. I andra IG-varningar uppmanas eleven ta kontakt med undervisande lärare angående det fortsatta arbetet, eller så kallas eleven till ett möte som skolan avsatt en tid för. Några skolor har som rutin att IG-varning alltid följs av åtgärdsprogram. Det ska också tilläggas att det vanligaste svaret på enkätfrågan om hur eleven och/eller vårdnadshavare informeras om att en elev riskerar att inte få godkänt betyg, är att det sker vid utvecklingssamtal.

74 97 procent av rektorer har angett att skolan har gemensamma riktlinjer för att informera om icke godkända betyg, av dem har 79 procent angett att deras skola använder skriftlig IG-varning

Mentorskap

Flera rektorer angav i intervjuerna att elevens mentor kontaktas då eleven riskerar att inte nå godkänt betyg. Att vara mentor kan innebära att som lärare ha ett ansvar för vissa elever som går utöver ansvaret att undervisa. Det kan handla om att engagera sig lite extra i enskilda elever genom att ha god kännedom om hur det går för dem i deras studier, och att hålla i kontakter som kan bli aktuella om eleven är i behov av särskilt stöd. Enkätresultatet visar att mentorskap förekommer på i stort sett alla skolorna. Rektorerna fick också frågan om mentorernas betydelse i arbetet med stöd, och hur lärare på skolan fungerar i mentorsrollen. Tabell 8 redovisar det resultatet.

Tabell 8. Hur väl instämmer du i följande påståenden om mentorsrollen (eller dylikt) på din skola? Andel (%) rektorer som angett följande svarsalternativ. Stämmer bra redovisar svarsalternativen stämmer mycket bra samt stämmer ganska bra tillsammans.

	Stämmer bra	därav:	
		mycket bra	ganska bra
Mentorsrollen är mycket viktig för att skolans stöd till elever som riskerar att få icke godkänt betyg ska fungera	93	66	27
Det är ett problem på min skola att en del lärare inte fungerar i mentorsrollen	29	5	24

Enligt enkätsvaren ser flertalet rektorer mentorsrollen som en mycket viktig funktion i skolans arbete med stöd till elever som riskerar att få icke godkända betyg. Nära en tredjedel av rektorerna anser dock att deras skola har problem med att alla lärare inte fungerar i rollen som mentor. Annat enkätresultat (som inte redovisas i tabellen) antyder att mentorsrollen fungerar bättre på skolor med färre elever. Rektorerna uttryckte sig i intervjuerna på följande vis om att lärarna inte alltid fungerar bra i rollen som mentorer: *”Det fungerar mycket olika”, ”tyvärr lite för personberoende”* och *”en del är mycket engagerade, andra inte.”*

Enligt utsagor i intervjuerna kan ett skäl till att en del gymnasielärare inte fungerar i rollen som mentor, vara att de inte anser att mentorsrollen ingår i arbetsuppgifterna. Ett exempel är följande utsaga:

”Det är inte självklart att lärare i gymnasieskolan anser att detta [mentorsrollen] är en arbetsuppgift, det vill säga att det ingår i lärarrollen. De ska ta ansvar för exempelvis frånvaro, utvecklingssamtal. Ibland fungerar det och ibland fungerar det inte. Ett steg i detta arbete är att vi har kopplat lönekriterierna till utförandet av rollen som mentor.”

I ett liknande uttalande talar en annan rektor om vikten av att läraren ger eleven stöd utöver undervisning, men att gymnasielärare traditionellt sett har

fokuserat på kunskapsuppdraget. Uttalandet är ett förslag på fråga till enkäten:

”En annan sak: hur man ser på läraruppdraget. Det handlar inte bara om kunskapsuppdraget. Viktigt att läraren är vägledande, stödjande, socialt kompetent. Det är många andra bitar som är viktiga förutom kunskapsmålen. På gymnasiet finns det mer av gammal tradition där fokus endast ligger på kunskapsuppdraget.”

Som ett av citaten ovan visar så har skolan försökt stärka mentorsfunktionen genom att koppla lönekriterierna till uppdraget som mentor. I andra intervjuer framkommer även andra tillvägagångssätt i samma syfte, såsom utbildningsdagar och tydliga, skriftliga mentorsinstruktioner.

Hur har rektorer gjort som tycker sig ha lyckats?

Skolverket bad i enkäten rektorer som upplevde att de hittat framgångsrika sätt att möta elever som riskerar att få icke godkända betyg, att delge Skolverket sina erfarenheter. De sex rektorer som hörde av sig talade alla om vikten av skolpersonalens engagemang i elevernas studiesituation. En rektor fokuserar på personalens förhållningssätt, vilket kännetecknas av inställningen *”Vi låter dem [eleverna] inte ge upp”*. Rektorn beskriver det som att lärarna pratar mycket med eleverna, de *”tjatar”*, påminner dem och visar att de bryr sig. Skolan använder inte IG-varning. Rektorn hävdar att det kan ses som ett sätt att *”hålla ryggen fri”*, vilket kan tolkas som kritik mot att skolor genom IG-varningen anser sig ha agerat och tagit sitt ansvar. Istället för IG-varning kallar skolan till ett möte och utarbetar ett åtgärdsprogram. Rektorn betonar också att skolan alltid följer upp hur stödet fungerar för enskilda elever inom en bestämd tid. Skolan har lagt ner omfattande arbete för att förankra detta förhållningssätt. De har tagit hjälp av en organisationskonsult, personalen har deltagit i utbildning och förhållningssättet tas upp vid varje medarbetar- och lönesamtal. Men rektorn menar också att skolan har en tradition av god trivsel och närhet mellan personal och elever, och att detta förhållningssätt sprids på ett omedvetet sätt. Rektorn berättar vidare att skolan arbetar mycket med anpassning av utbildningen till den enskilda eleven, men inte i det avseendet att utbildningen reduceras. Skolan har enligt rektorn en hög andel elever med slutbetyg. Anpassningen kan bestå i möjligheten att förlänga en kurs, ta bort en kurs tillfälligt men låta eleven läsa den senare, eller låta eleven *”tenta”* upp ett betyg.

Några andra rektorer tar upp lärares och mentorers engagemang i form av konkret stöd i elevernas arbete. En av dem berättar att skolan arbetar med hög lärarnärvaro: genom reglerad arbetstid är skolan fullt bemannad då eleverna

är i skolan.⁷⁵ Det ökar lärarnas tillgänglighet, och det ger enligt rektorn bättre förutsättningar för elever som behöver stöd och hjälp att få det. Så förutom stöd på mer ”traditionellt” sätt i öppen stödundervisning och liknande, får eleverna stöd genom kontinuerliga, omfattande lärarkontakter enligt rektorn. Alla i skolan har också mycket tid för arbetet med elever, även rektor vars tid till 80 procent handlar om pedagogiskt arbete. Rektorn lyfter också fram att hög lärarnärvaro ger bättre förutsättningar för att skapa goda relationer mellan skolans personal och eleverna, och det anses viktigt för att åstadkomma en generellt god skolmiljö:

”Att bygga relationer med eleverna är en bättre väg att gå för att skapa ”ordning och reda” eller en god lärmiljö, än att fokusera på bestraffningar, reglering etc.”

I linje med ovanstående uttalande säger en annan rektor följande:

”Det som är viktigt i skolan är att vi har en helt annan dialog med ungdomarna och slutar med alla pekpinnar.”

Två rektorer berättar om sitt arbete med att stödja eleverna i arbetet med att nå målen för utbildningen. En av rektorerna säger att många elever knappt vet vad det innebär att skolan är målstyrd, och att detta behöver bli tydligt för eleverna. Eleverna får formulera sina tankar om målen för kurserna/ utbildningen och det utgör sedan ett underlag att stämna av mot, där elevens mentor har en viktig funktion. En av rektorerna berättar att eleven och elevens mentor ses var fjortonde dag och följer upp hur arbetet fortlöper. Samma rektor berättar ingående hur arbetet med att formulera mål går till. Arbetet ingår i kursen svenska A och följer en bestämd arbetsgång. Eleven ska inte bara formulera sina tankar kring målen, utan också ange vad han eller hon ska göra för att nå målen, det vill säga både resultat- och prestationsmål. Eleverna får göra en lista över sina egna resurser och sedan göra en positiv formulering av vad de ska klara av. Lärarna talar också mycket med eleverna om hur man sköter studierna, och ger kurser i planering. Rektorn menar att förmågan att kunna strukturera arbetet har stor betydelse för att upprätthålla den motivation eleverna har då de kommer till skolan:

”När eleverna kommer till gymnasieskolan så brinner de ofta, de har hög motivation. Det har att göra med att de kommer till något nytt. Efter en månad i skolan är motivation ofta borta och det har till en del att göra med att de inte kan strukturera sitt arbete.”

⁷⁵ Reglerad arbetstid 8–16.30. Skolan har delat in veckan in 10 arbetspass- (för och eftermiddagspass). Varje lärare har 8 undervisningspass i veckan. Detta är en fristående skola och den har alltså andra arbetstidsavtal än kommunala skolor.

Rektorn berättar att skolans arbete med elevers målformuleringar är ett sätt att få eleven att se sitt eget ansvar för studierna och säger vidare: ”det handlar i ett första skede om att få elever att tänka till: vem har bollen”. Rektorn menar också att detta arbete gör det möjligt att arbeta förebyggande med måluppfyllelse, eftersom det tidigt visar sig om det haltar någonstans. Det gör det också möjligt att arbeta mer med positiv feedback som enligt rektorn är viktig för elevers motivation:

Motivation kommer utifrån, genom beröm, exempelvis en dunk i ryggen. Positiv feedback höjer motivationen. Men det gör inte negativ feedback, som påpekanden om att de inte lämnat in uppgifter.

Rektorns erfarenhet är att detta arbete fungerade mycket bra på den skola rektorn arbetade tidigare, men att det ännu inte gör det på den nuvarande. Anledningen tror rektorn är att mentorskapet inte riktigt etablerat sig bland lärarna. Rektorn menar att många lärare tycker att mentorsupdraget är svårt, och att det krävs fortbildning.

En annan rektor berättar om hur skolan arbetat med att försöka vända sitt negativa resultat, både avseende elevers låga prestationer på nationella prov och gällande hög frånvaro. Rektorn formulerar det som att skolan inte nådde upp till läroplanens mål, och nämner då speciellt elevers inflytande och delaktighet, liksom respekt- och bemötandefrågor. Av den anledningen har skolan arbetat mycket med värdegrundsfrågor och infört mer elevaktiva arbetsformer. Resultatet är att frånvaron har sjunkit markant. Elevers resultat på nationella prov har blivit bättre, men inte så mycket som rektorn förväntat sig. Skolverket vill här lyfta fram forskning om elevaktiva arbetsformer i grundskolan som pekar på risken att eleverna i dessa arbetssätt inte får tillgång till lärarens kompetens och kunskaper i tillräcklig utsträckning, och att de blir mer utlämnade åt sig själva att söka kunskap för att nå målen.⁷⁶ Det är således viktigt att skolor är medvetna om detta och anpassar undervisningen utifrån denna kunskap.

Slutligen berättar en rektor om hur skolan arbetat med att förbättra ryktet för skolans öppna stödundervisning. Det har skett genom att även ordinarie undervisning ges i den lokalen, bland annat i naturkunskap och matematik. Lokalen har utrustats med interaktiv whiteboard som gör lokalen mer attraktiv för lärare att undervisa i. Ryktet har också förbättrats genom att även elever som klarar studierna bra går dit för att få extra stöd. Rektorn påpekar dock att lärarna ger det mesta stödet i klassen, eftersom skolan strävar efter att eleven ska vara kvar i sin grupp.

76 *Vad påverkar resultaten i svensk grundskola? : kunskapsöversikt om betydelsen av olika faktorer: sammanfattande analys.* (2009).

Avslutande diskussion och slutsatser

En fråga om ansvar

”Men att identifiera är egentligen inte ett problem, det är snarare problematiskt när det gäller åtgärder. Det är det som är en utmaning. Och här handlar det om ansvarsfrågan – eleven ser det som att skolan ska ta mer ansvar och skolan ser det som eleven behöver ta mer ansvar. Detta bollas fram och tillbaka. (intervjuutsaga)”

Rektorn i citatet ovan talar om ansvarsfrågan som en central utmaning i skolans arbete med stödinsatser. Och det är utifrån frågan om ansvar som resultatet i föreliggande rapport förstås och diskuteras. Först ges en sammanfattning av huvudresultatet i studien, och därefter följer en diskussionen där resultatet vävs samman med resultat från tidigare studier.

Enligt rektorerna i studien får inte alla elever som riskerar att inte nå målen för utbildningen det stöd de behöver, och den främsta orsaken anges vara att elever inte tar emot de stödinsatser skolorna erbjuder. Det gäller i hög grad öppen stödundervisning, som är en vanlig stödform. Elevers bristande motivation framhålls som en vanlig orsak till det, och även till att elever inte når målen i en eller flera kurser. I rektorers utsagor urskiljs i grova drag två olika sätt att förhålla sig till problemet med elevers bristande motivation. Det ena är att *göra* eleven motiverad och det andra är att *ställa som krav* att eleven är motiverad. De skilda synsätten kan ses som olika sätt att förhålla sig till frågan om ansvar, närmare bestämt vilket som är skolans ansvar respektive elevens ansvar, då en elev inte är motiverad att ta del av det stöd skolan erbjuder. Enskilda rektorer pendlar mellan de olika synsätten, och det verkar finnas en osäkerhet bland rektorerna i det avseendet. Av läroplanen framgår att gymnasieskolan ska *utveckla* elevernas ansvarstagande och *främja* en positiv inställning till lärande. Flera inslag i skolors arbete tycks dock förutsätta att eleven har en drivkraft och är motiverade. Detta och relaterade frågor diskuteras i det följande.

Strategier för att tydliggöra elevens ansvar

Skolors agerande kan i flera fall ses som sätt att tydliggöra elevens ansvar. En betoning av elevens eget ansvar för gymnasiestudierna har iakttagits även i andra studier.⁷⁷ Exempelvis IG-varning, som är vanligt i skolorna, ska enligt

⁷⁷ Skolinspektionen *Varannan i mål*. (2009).

Möllås. (2009). *”Detta ideliga mötande” : en studie av hur kommunikation och samspel konstituerar gymnasieelevers skolpraktik*.

en del rektorer ge ett tydligt besked och fungera som en ”spark därbak”; den ska få eleven att inse att hon/han behöver ta tag i studierna. Strategierna för att tydliggöra elevens ansvar kan tänkas fungera om orsaken till att eleven inte tar del av stödinsatser endast är att hon/han saknar insikt om vikten av engagemang och ansträngning. Men som materialet antyder finns det flera andra orsaker till att elever inte tar tillvara stödinsatser, till exempel att eleven har dåligt självförtroende, eller att eleven skäms för att ta emot stöd, eleven vill ses som ”normal”, snarare än i behov av särskilda stödinsatser. Frågan det väcker är hur en IG-varning fungerar för en elev som brister i tilltro till sin egen förmåga? Riskerar inte IG-varningen i ett sådant fall att ytterligare förstärka elevens uppfattning om sig själv som lågpresterande? Den misstanken stärks genom forskning som just pekar på att betyget icke godkänt kan ha påverkat elevens motivation att studera, genom att det är en så tydlig markering av att eleven inte klarat kraven.⁷⁸ Skolan har ansvar för att informera eleverna om deras kunskapsutveckling,⁷⁹ men frågan är om en IG-varning ger den feedback som gynnar fortsatt lärande. I en del fall tycks IG-varningen också flytta över ansvaret för fortsatt arbete till eleven, exempelvis då eleven uppmanas ta kontakt med lärare för att få reda på vad eleven ska göra, eller då eleven själv förutsätts söka stöd i skolans stödutbud. En annan strategi för att tydliggöra elevens ansvar är att låta eleven själv ta ställning till om hon/han vill ha stöd eller inte, antingen muntligt eller skriftligt. Men hur fungerar det att låta en elev som skäms för att ta del av stöd, själv välja om hon/han vill ha stöd? Finns det någon chans att denna elev tackar ”ja”? Strategier som poängterar elevens eget ansvar tydliggör visserligen ansvaret, men riskerar samtidigt att ställa krav på ansvarstagande som eleven kan ha svårt att klara av. Dessutom kan elevens motivation påverkas i negativ riktning.

Stödformer som ställer krav på ansvarstagande

Resultat i denna studie visar att flera vanliga stödformer ges utanför den klass eleven tillhör. Det gäller främst öppen stödundervisning, men även det stöd som ges av speciallärare/specialpedagog. Av andra studier framgår att eleven ofta själv förväntas ta ansvar för att söka stöd i sådan stödverksamhet.⁸⁰ Enligt enkätresultatet får dock långt ifrån alla elever det stöd de behöver, och den

78 Murray, Åsa. (2007). *Genomströmningen i gymnasieskolan. Före och efter gymnasiereformen.*

79 Enligt 7 kap. 19 § gymnasieförordningen ska skolan informera eleven och elevens vårdnadshavare om elevens samlade kunskapsutveckling och studiesituation minst en gång per termin.

80 Skolinspektionen *Varannan i mål.* (2009)

Möllås. (2009). *”Detta ideliga mötande”: en studie av hur kommunikation och samspel konstituerar gymnasieelevers skolpraktik*

främsta anledningen anges vara att elever inte tar del av stödet. Detta gäller i hög grad för stöd i öppen stödundervisning. Sammantaget antyder det att en del elever ställs inför ett ansvarstagande, det vill säga krav på ett engagemang och en drivkraft, som inte motsvarar deras förmåga och förutsättningar. Öppen stödundervisning är som en rektor uttrycker det ”*bra för dem som är motiverade*”. Intervjuutsagor anger också att stöd i denna öppna form inte fungerar för alla elever, och kanske speciellt inte för dem som är i allra störst behov av stöd. Några rektorer talar i intervjuerna om vikten av mer riktat stöd för de elever som är i mest behov av stöd, det vill säga att skolan organiserar särskilt stöd som riktar sig speciellt till vissa elever. I de fallen beaktar alltså skolorna hur en viss stödform lämpar sig för elevers olika förutsättningar.

Ett skäl till att elever inte tar del av de stödformer som ges utanför elevens ordinarie klassrum, är enligt intervjuutsagor att eleverna känner sig utpekade och skäms över att vara i behov av särskilt stöd. De negativa sidorna av stöd i så kallade särskiljande former finns väl belyst i forskning om särskilt stöd i grundskolan. Skolverket lyfter fram denna forskning i en tidigare rapport, och talar om stigmatiseringseffekter och påverkan på elevers motivation och självkänsla.⁸¹ Särskiljande stödformer ställer alltså inte bara krav på att elever är motiverade, utan riskerar också att påverka elevers motivation i negativ riktning. Andra negativa sidor av stöd i särskiljande former är enligt samma rapport lägre förväntningar på elever och uteblivna kamrateffekter. Till särskiljande former räknas även nivåindelning av undervisning som enligt denna studie förekommer på nära 40 procent av skolorna. Denna stödform ställer inte samma krav på elevens egen drivkraft, men andra negativa sidor av särskiljandet, hör enligt Skolverkets rapport även samman med denna stödform. De positiva sidorna av stöd i särskiljande former som framkommit i forskning, handlar framförallt om den hjälp som elever upplever att de får av lärarna.

Betydelsen av utvärdering

Ovanstående resultat pekar på vikten av att stödformer utvärderas så att elevens erfarenheter av stödinsatserna tas tillvara. Att så inte alltid är fallet antyds dock i intervjuutsagor om att det särskilda stödet ibland stannar vid erbjudandet om särskilt stöd: ”*Det finns ett erbjudande om hjälp som eleven har ett eget ansvar att ta emot*”. Det antyder att när skolan erbjuder stödinsatser lämnas ansvaret över till eleven. Enkätresultat visar också att endast hälften av skolorna har gemensamma riktlinjer för utvärdering av stödinsatserna.

Resultatet som pekar på att särskiljande lösningar inte passar alla elever,

81 *Vad påverkar resultaten i svensk grundskola? : kunskapsöversikt om betydelsen av olika faktorer: sammanfattande analys.* (2009).

reser också frågor om skolors arbete med särskilt stöd i mer inkluderande former. Det kan ske genom anpassning av den ordinarie undervisningen. Rektorerna i studien bedömer att det är en stödinsats som det är mycket vanligt att skolan erbjuder då en elev riskerar att inte nå målen. Det resultatet bör dock tolkas med viss reservation. Detta stöd ges i klassrummet i nära anslutning till ordinarie undervisningen, och det kan därför vara svårt för rektorerna att ha en uppfattning om omfattningen. Emellertid ger rektorernas svar en tydlig indikation om i vilken omfattning de anser att skolan *bör* stödja eleven genom anpassning av den ordinarie undervisningen. Resultat från Skolverket attitydundersökning visar dock att långt ifrån alla gymnasielärare anser att de har den kunskap och kompetens som krävs för att stödja elever i behov av särskilt stöd. En lösning i det sammanhanget är handledning av personal med specialpedagogisk kompetens. Enligt enkätresultat i föreliggande studie förekommer det i stor utsträckning på hälften av skolorna som har tillgång till speciallärare/specialpedagog. Resultat visar dock också att nära en tredjedel av skolorna inte har tillgång till denna resurs.

Att förlägga ansvaret hos eleven

Av Skolverkets allmänna råd för arbete med åtgärdsprogram framgår att skolans utredning av en elevs stödbehov ska ta hänsyn till omständigheter på skol-, grupp- och individnivå. Rektorernas bedömningar av vilka faktorer som har betydelse när det gäller elevers icke godkända betyg och bristande stöd, väcker dock frågan om rektorerna i tillräcklig utsträckning överväger och beaktar skolrelaterade faktorer. Det är nämligen få rektorer som bedömt att det är brister i skolans verksamhet som har betydelse. Det gäller exempelvis brister i skolans stöd för elevers lärande, i anpassningen av den ordinarie undervisning och i det elevvårdande arbetet. Det kan visserligen vara så att verksamheten faktiskt fungerar mycket bra, så att detta sällan har betydelse. Resultat i andra undersökningar ger dock argument för den förstnämnda tolkningen. Exempelvis visar Skolinspektionens granskning av åtgärdsprogram att skolor till stor del söker orsaker till elevens stödbehov enbart i elevens förutsättningar och förmåga.⁸² Detta påvisas även i flera studier om särskilt stöd i grundskolan.⁸³

82 *Varannan i mål. Om gymnasieskolors (o)förmåga att få alla elever att fullfölja sin utbildning.* (2009).

83 *Särskilt stöd i grundskolan: en sammanställning av senare års forskning och utvärdering.* (2008). *Varannan i mål. Om gymnasieskolors (o)förmåga att få alla elever att fullfölja sin utbildning.* (2009).

Om skolans och elevens ansvarstagande

De inslag i skolors arbete som hittills diskuterats, tenderar till stor del att ställa krav på att eleven är motiverad. De förutsätter att eleven har initiativ- och drivkraft så hon/han engagerar sig och agerar. I annat fall kan stödet utebli. Det gäller elever som får en varning om att de riskerar att få icke godkända betyg med uppmaningen att själva ta nästa steg, elever som får ta ställning till om de vill försöka nå godkänt betyg eller inte och därmed vill ha särskilt stöd, och elever för vilka skolans engagemang stannar vid ett erbjudande om särskilt stöd.

Skolans ansvar för att försöka skapa en positiv inställning till lärande hos eleverna framgår av läroplanen som också anger att skolan har ansvar för att stärka elevers tro på sig själva. Det är särskilt angeläget att skolor ser sitt ansvar i det avseendet, eftersom i stort sett alla ungdomar idag fortsätter vidare till gymnasieskolan. Det betyder att det numera finns en högre andel ungdomar från hem utan studietradition, jämfört med tidigare då framförallt elever vars föräldrar har en högre utbildningsnivå fortsatte sina studier. Statistiken visar ett tydligt samband mellan föräldrars utbildningsnivå och elevers studieresultat.⁸⁴ En av förklaringarna till det kan vara att elever från hem utan studietradition inte får stöd och uppmuntran hemifrån som visar på värdet av utbildningen.⁸⁵ För dessa elever är skolans uppmuntrande roll särskilt viktig.

Att skolan har ansvar även för att försöka motivera eleven, betyder emellertid inte att skolan inte också kan ställa krav på ansvarstagande och engagemang från elevens sida. Elevens eget ansvar för studierna är ett viktigt inslag i gymnasieutbildningen. I läroplanen för de frivilliga skolformerna står det att skolan ska utveckla elevernas vilja och förmåga att ta ansvar för sina studier.⁸⁶ Viktigt att notera är dock att det står att skolan ska *utveckla elevernas förmåga* att ta ansvar, vilket är något mer än att på ett enkelt sätt ställa krav på ansvarstagande. Forskning pekar också på vikten av att krav på ansvarstagande anpassas efter elevens förmåga. I en studie beskrivs hur elevers positiva upplevelser av nyvunnen frihet och eget ansvar i inledningen av gymnasieutbildningen, efterhand förbyts i en mer negativ upplevelse då eleven inte har förmågan och de verktyg som krävs för att hantera ansvaret.⁸⁷ Att utveckla elevers förmåga att ta ansvar och tillhandahålla dessa verktyg måste ses som skolans uppgift. Skolan behöver med andra ord skapa *förutsättningar* för ansvarstagande.

84 *Studieresultat i gymnasieskolan: en statistisk beskrivning av ofullständiga gymnasiestudier.* (2008).

85 *Varför hoppade du av ---?: [en studie om orsakerna till att ungdomar byter studieinriktning eller hoppar av gymnasiet].* (2007).

86 *Läroplan för de frivilliga skolformerna Lpf 94*

87 Möllås. (2009). "Detta ideliga mötande": en studie av hur kommunikation och samspel konstituerar gymnasieelevers skolpraktik

Vad kan det då innebära att ge förutsättningar för ansvarstagande? Några ledtrådar ger intervjuerna med de rektorer som i samband med enkäten hörde av sig till Skolverket och berättade om hur de möter elever som riskerar att få icke godkända betyg. De talade om tillvägagångssätt som dels innebär att skolan visar en lyhördhet inför elevens behov och förutsättningar, och dels består i att skolan tydliggör vilka mål och krav utbildningen innehåller, och ger eleverna konkreta verktyg som de kan använda i arbetet för att nå målen. Den forskning som på nära håll följt elever i behov av stöd genom hela gymnasieutbildningen, ger i stor utsträckning stöd för de iakttagelser rektorerna berättade om.⁸⁸ Det gäller exempelvis lyhördheten inför elevens behov. Författaren formulerar det som att personalens samtal i större utsträckning behöver föras *med* eleven till skillnad från *om* eleven. Huvudslutsatsen i den studien är att elevernas delaktighet i det egna lärandet har central betydelse för deras framgång i studierna. Och kanske är det också så att elevens delaktighet, kan tjäna som ledord just när det gäller att ge förutsättningar för ansvarstagande.

Om elevers frånvaro

I resultatet framkommer också att elevers frånvaro enligt rektorernas bedömning är en av de vanligaste orsakerna till att eleverna inte når godkända betyg. I Skolverkets attitydundersökning anger gymnasieelever i betydligt högre utsträckning än grundskoleelever att de är borta från skolan utan att de har lov till det. Skolverket påpekar i det sammanhanget att skillnaden som innebär att grundskolan är en obligatorisk skolform och gymnasieskolan en frivillig, inte ska ha någon betydelse för elevernas närvaro: *"I och med att man studerar vid en gymnasieutbildning har man också förbundit sig att delta i undervisningen."*⁸⁹ Av gymnasieförordningen framgår också att rektor ska upprätta kontakt mellan hem och skola om eleven är frånvarande utan giltig anledning.⁹⁰ Elevers frånvaro i grundskolan har studerats i en annan studie som Skolverket publicerade 2010.⁹¹ Utifrån intervjuer med elever som varit långvarigt frånvarande och med skolpersonal konstaterar Skolverket att elevernas skolfrånvaro ofta bottnar i en sammansatt väv av olika problem som kan röra både hem och skola. Skolpersonalens bemötande och undervisningens utformning framhålls dock som centralt för att undvika frånvaro. Vidare betonas vikten av goda rutiner, tidig upptäckt och tidiga insatser, för att undvika att frånvaron blir långvarig. Arbetsgången och olika personers ansvar måste vara tydliga och rektor måste följa upp att rutinerna följs.

88 Ibid.

89 *Attityder till skolan 2009: elevernas och lärarnas attityder till skolan.* (2010), sid 23

90 6 kap. 20 a § gymnasieförordningen

91 *Skolfrånvaro och vägen tillbaka: långvarig ogiltig frånvaro i grundskolan ur elevens, skolans och förvaltningens perspektiv.* (2010). Stockholm: Skolverket

Slutsatser

Mot bakgrund av resultatet i rapporten vill Skolverket speciellt uppmärksamma skolorna på följande.

Särskilt stöd

Skolans ansvar när det gäller särskilda stödinsatser kan beskrivas i form av en arbetsprocess, i vilken det ingår att uppmärksamma en elevs behov av stöd, att utreda, att åtgärda och att följa upp och utvärdera. För en elev som är i behov av särskilt stöd ska de olika stegen dokumenteras i ett åtgärdsprogram. Skolverkets Allmänna råd för arbete med åtgärdsprogram ger skolor vägledning i det arbetet. Skolverket vill framhålla vikten av att skolor tar ansvar för att alla steg i arbetsprocessen genomförs, så att detta inte är avhängigt elevens initiativ och engagemang. Detta framhålls mot bakgrund av resultat som visar att det är vanligt att skolor informerar eleverna om deras kunskapsutveckling genom IG-varning, som i en del fall tycks flytta över ansvaret för det fortsatta arbetet till eleven. Resultat antyder också att skolors engagemang i arbetet med särskilt stöd, ibland stannar vid ett erbjudande om särskilt stöd. Det är således av vikt att skolor efter att ha uppmärksammat och informerat en elev om hon/han riskerar att inte nå kunskapsmålen också utreder om eleven är i behov av särskilt stöd. Därtill är det viktigt att skolor alltid följer upp och utvärderar hur det särskilda stödet fungerade för den enskilda eleven, för att se om eleven tagit del av stödet och om det svarade mot elevens behov.

Av Skolverkets allmänna råd för arbete med åtgärdsprogram framgår att utredningen av elevens stödbehov ska ta hänsyn till omständigheter på skol-, grupp- respektive individnivå. Resultatet i studien visar dock att skolor i bedömningen av betydelsefulla omständigheter kring elevens stödbehov och till att de inte når målen, i liten utsträckning anger skolrelaterade faktorer, och annan utvärdering visar att skolor tenderar att söka orsaker till elevens stödbehov enbart i elevens förutsättningar och förmåga. Skolverket vill därför uppmärksamma skolor på vikten av att de i utredningen av elevens stödbehov inte ensidigt fokuserar elevens förmåga och förutsättningar, utan också genomför en kritisk granskning av den egna verksamheten. Viktigt är också att det finns kompetens på skolan att ge elever särskilt stöd. Skolverkets allmänna råd framhåller att särskilt stöd ställer krav på personalens kompetens och att det är av stor vikt att skolor har tillgång till specialpedagogisk kompetens. Resultatet visar dock att en hel del lärare upplever att de inte har kunskap och kompetens att ge särskilt stöd, och att inte alla skolor har tillgång till speciallärare/specialpedagog.

Elevers delaktighet

Elevers rätt att delta i utarbetande av åtgärdsprogram framgår av gymnasieförordningen. Resultat från denna studie och från forskning betonar betydelsen av dialog med eleven som riskerar att inte nå målen så att eleven ges möjlighet att beskriva sina upplevelser av studiesituationen: vad svårigheter består i, förslag på stöd och erfarenheter av hur det stöd eleven tagit del av fungerade. Det är således angeläget att skolan ger eleven goda möjligheter till delaktighet i utredning och utvärderingen av särskilt stöd, så att elevers erfarenheter av stödbehov och åtgärder tas tillvara.

Elevers motivation

I läroplanen framgår att skolan har ansvar för att främja elevers motivation, och återskapa en positiv inställning hos elever med negativa skolerfarenheter. Rapporten tar upp faktorer som kan påverka elevers självkänsla och motivation i negativ riktning. Den pekar på risken att IG-varningen fungerar som negativ respons, vilket kan förstärka en del elevers låga tilltro till sin förmåga. Rapporten tar också upp stigmatiseringseffekter (exempelvis) av särskilt stöd och speciellt stöd i särskiljande former. Skolor behöver alltså beakta hur eleven informeras om att hon/han riskerar att inte nå målen, och vara lyhörda inför hur eleven upplever de stödinsatser som innebär ett särskiljande från den klass eleven tillhör. Skolverket vill också framhålla betydelsen av att skolor ger eleven det stöd och den uppmuntran som lyfter fram vikten av en gymnasieutbildning, ett stöd som kanske speciellt elever från hem utan studietradition kan sakna.

Skolans och elevers ansvarstagande

Skolverket noterar att det kan finnas en osäkerhet på skolorna om vad som är skolans respektive elevers ansvar, då en elev till synes inte är motiverad att studera. Av läroplanen framgår att elevers eget ansvarstagande är ett viktigt inslag i utbildningen. Resultat antyder dock att skolor ibland ställer krav på ansvarstagande som en del elever har svårt att klara av. Det är således viktigt att skolor anpassar krav på ansvarstagande efter elevers förmåga och förutsättningar. Vidare framgår av läroplanen att skolan har ansvar för att utveckla elevers förmåga att ta ansvar. En förutsättning för det är enligt läroplan och resultat i denna rapport, att skolan klargör utbildningens mål, innehåll och arbetsformer. Resultatet i rapporten pekar också på vikten av att skolor tillhandahåller de verktyg eleven behöver för att hantera ansvarstagandet, och tillämpar ett förhållningssätt som präglas av dialog med eleven och av elevers delaktighet.

Lärarens betydelse

Skolverket konstaterar slutligen att mycket av resultaten i denna rapport pekar mot lärares betydelse. Det handlar om skolors förmåga att anpassa undervisningen efter den enskilda elevens behov, att ta ansvar för att en elev i behov av särskilt stöd får det, och om goda relationerna till eleverna där mentorskapet ingår som en viktig del. Resultat i rapporten pekar dock på att de delarna inte alltid fungerar tillfredsställande, och Skolverket anser att detta är något skolor bör vara uppmärksamma på.

Litteratur

- Allmänna råd för arbete med åtgärdsprogram.* (2008). Stockholm: Skolverket
- Attityder till skolan 2009: elevernas och lärarnas attityder till skolan.* (2010). Stockholm: Skolverket
- Beskrivande data om förskoleverksamhet, skolbarnsomsorg, skola och vuxenutbildning 2009.* (2009). Stockholm: Skolverket
- Elever med utländsk bakgrund: en sammanfattande bild.* (2005). Stockholm: Skolverket
- Födda 1981: 95-27-13.* (2008). Stockholm: Sveriges kommuner och landsting
- Hellberg, Kristina (2007). *Elever på ett anpassat individuellt gymnasieprogram: skolvardag och vändpunkter.* Diss. Linköping: Linköpings universitet, 2007
- Hellsten, Jan-Olof & Pérez Prieto, Héctor (1998). *Gymnasieskola för alla andra: en studie om marginalisering och utslagning i gymnasieskolan.* Stockholm: Skolverket
- Heltid och resursförstärkning – Utvecklingen av individuella program.* (2007) Stockholm: Skolverket
- Hugo, Martin (2007). *Liv och lärande i gymnasieskolan: en studie om elevers och lärares erfarenheter i en liten grupp på gymnasieskolans individuella program.* Diss. Jönköping: Högskolan i Jönköping, 2007
- Hultqvist, Elisabeth (2001). *Segregerande integrering : en studie av gymnasieskolans individuella program.* Diss. Stockholm: Univ., 2001
- Kommunernas särskola: elevökning och variation i andel elever mottagna i särskolan.* (2006). Stockholm: Skolverket
- Konkurrensen om eleverna. Kommunernas hantering av minskande gymnasieku­lar och en växande skolmarknad.* (2010). Stockholm: Skolverket
- Läroplan för de frivilliga skolformerna Lpf 94: gymnasieskolan, gymnasiesärskolan, den kommunala vuxenutbildningen, statens skolor för vuxna och vuxenutbildningen för utvecklingsstörda.* (2006). Stockholm: Skolverket
- Murray, Åsa (2007). Genomströmningen i gymnasieskolan. Före och efter gymnasiereformen. I. Olofsson, J (red.). *Utbildningsvägen – vart leder den?* Stockholm: SNS förlag. S. 143-155.
- Möllås, Gunvie (2009). *”Detta ideliga mötande”: en studie av hur kommunikation och samspel konstituerar gymnasieelevers skolpraktik.* Diss. Jönköping: Högskolan för lärande och kommunikation, 2009

Möllås, Gunvie., Nordevall, Elisabeth., & Ahlberg, Ann. *Participation, Communication and Learning in Upper Secondary School – Conditions and Requirements*. (2008) Paper – NERA/NFPF: Köpenhamn

Skolfrånvaro och vägen tillbaka: långvarig ogiltig frånvaro i grundskolan ur elevens, skolans och förvaltningens perspektiv. (2010). Stockholm: Skolverket

Skolverkets utbildningsinspektion: en sammanfattning av resultat och erfarenheter under tre år. (2007). Stockholm: Skolverket

Studieresultat i gymnasieskolan: en statistisk beskrivning av ofullständiga gymnasiestudier. (2008). Stockholm: Skolverket

Studieavbrott och stödinsatser i gymnasieskolan : en kunskapssammanställning. (2008). Stockholm: Skolverket

Sverige. Regeringen (2009). *Högre krav och kvalitet i den nya gymnasieskolan 2008/09:199*. Stockholm: Regeringen

Sverige. Regeringen (2010). *Den nya skollagen: för kunskap, valfrihet och trygghet*. Stockholm: Regeringen

Särskilt stöd i grundskolan: en sammanställning av senare års forskning och utvärdering. (2008). Stockholm: Skolverket

Tema: utbildning: ungdomar utan fullföljd gymnasieutbildning. (2007). Stockholm: Statistiska centralbyrån

Utan fullständiga betyg: varför når inte alla elever målen? (2001). Stockholm: Statens skolverk

Utredningen om skolans ledningsstruktur (2004). *Skolans ledningsstruktur: om styrning och ledning i skolan: betänkande*. Stockholm: Fritzes offentliga publikationer

Vad påverkar resultaten i svensk grundskola?: kunskapsöversikt om betydelsen av olika faktorer: sammanfattande analys. (2009). Stockholm: Skolverket

Varannan i mål. Om gymnasieskolans (o)förmåga att få alla elever att fullfölja sin utbildning. Stockholm: Skolinspektionen

Varför hoppade du av --?: [en studie om orsakerna till att ungdomar byter studieinriktning eller hoppade av gymnasiet]. (2007). Stockholm: Skolverket

Bilaga 1. Tolv inledande telefonintervjuer

Den första kontakten med skolan togs med rektor. Då efterfrågades en person med god överblick över hur stödet på skolan är utformat. I alla fall utom ett angav rektorn att det var han eller hon själv som var denna person. I ett av fallen var det en specialpedagog med övergripande ansvar för skolans stödverksamhet. Därefter bestämdes en tid för intervju. Fem övergripande frågeområden ingick i intervjun. För att de svarande skulle ha tid att förbereda sig så skickades frågeområdena ut per mejl en vecka innan intervjun. Under intervjun togs anteckningar som senare skickades för faktagranskning till rektorerna.

I studien var det viktigt att finna en variation i resultatet. Eftersom det finns skäl att tro att olika storlek på skolorna ger olika förutsättningar att organisera stödet så användes skolors storlek som en urvalsgrund. Vidare varierades programutbudet, såsom skolor med bara yrkesinriktade, bara studieinriktade, både yrkesinriktade och studieinriktade, respektive skolor med och utan individuella program. I urvalet ingick också både fristående och kommunala skolor.

Följande information skickades ut till rektorerna

Intervjuerna ska ge information om hur gymnasieskolor organiserar/utformar stödet till de elever som riskerar att inte nå målen i kurserna. De ska ge en bild av hur skolorna gör och vilka erfarenheter skolorna har av hur det fungerar – fungerande lösningar och svårigheter/utmaningar. Informationen från telefonintervjuerna ligger till grund för en nationell enkät som skickas ut i höst, så svara därför gärna utförligt på frågorna.

För varje fråga (nedan) är vi nyfikna på *hur* ni gör och *varför* ni gör på ett visst sätt, och av era *erfarenheter av hur det fungerar* (fungerande lösningar och svårigheter/utmaningar). Om någon fråga är svår att svara på, är vi tacksamma om ni innan intervjun rådgör med personal på skolan som är insatta i frågan.

1. Hur märker ni att en elev riskerar att inte nå målen? (exempelvis vem märker det och hur går det till?)
2. Vad gör ni då ni märker att en elev riskerar att inte nå målen? (exempelvis vem tar kontakt med vem? Vad händer sedan?)
3. Vad är det som avgör vilket stöd eleven får?
4. Vilka stödinsatser används på er skola ("mattestuga", nivågruppering, speciallärare etc.)?
5. Hur märker ni/visar det sig om stödinsatserna fungerade?
6. Vilka är orsakerna till att elever inte når godkänt betyg, enligt er erfarenhet?
7. Avslutande fråga: Vad tycker ni är viktigt att fråga om i en enkät till gymnasieskolor om stödet till elever?

Bilaga 2. Enkätstudien

Enkätundersökningen syftar till att ge en representativ bild av gymnasieskolornas arbete med stöd och stödinsatser. Undersökningen genomfördes som en webb- och pappersenkät som gick ut till en tredjedel av landets gymnasieskolor.

Populationen för enkäten är samtliga aktiva gymnasieskolor läsåret 2008/09, och 945 skolor utgjorde därmed urvalsramen. Från urvalsramen genomfördes ett stratifierat urval om 315 skolor. Ett stratifierat urval delar in populationen i mindre grupper. I denna undersökning tog urvalet hänsyn till skolornas huvudman och om de bedriver studieförberedande eller yrkesförberedande utbildningar. Från varje stratum genomfördes sedan ett urval av skolor. Hänsyn togs även till skolornas storlek, då skolorna rangordnades efter antalet elever i urvalsramen.

Av de 315 skolorna svarade 244 skolor på enkäten, vilket motsvarar en svarsfrekvens om 77,5 procent. Svarsfrekvensen var ungefär lika stor för de olika grupperna som låg till grund för det stratifierade urvalet. För kommunala/landstingskommunala skolor var svarsfrekvensen 80,1 procent, och för fristående skolor 74,5 procent. Svarsfrekvensen var även i stort oberoende av skolans storlek. För skolor med mindre än 300 elever svarade 76,9 procent, för skolor med 300–900 elever 78,9 procent och för skolor med mer än 900 elever var svarsfrekvensen 76,5 procent.

Endast för typ av utbildning är svarsfrekvensen något ojämn. Här har skolor med enbart yrkesförberedande utbildningar en svarsfrekvens om 81,0 procent och skolor med både yrkes- och studieförberedande skolor 79,2, medan skolor med enbart studieförberedande utbildningar hade en lägre svarsfrekvens om 67,2.

Vid bearbetningen av materialet används vikter som gör att urvalet blir representativt för den undersökta populationen. Genom att skapa en vikt för respektive strata som tar hänsyn till bortfallets storlek, korregerar viktningen för om bortfallet varit större för ett stratum. På så vis representerar resultatet riksnivån. I samtliga tabeller redovisas resultatet av undersökningen när data-materialet viktats upp till det totala antalet skolor.

Vid presentationen av materialet i tabeller har avrundningar korregerats så att heltal tillsammans utgör hundra procent när hela frågan presenteras, eller så att två eller flera svar tillsammans summerar upp till den presenterade summeringen.

Vid granskningen av det interna bortfallet har vi konstaterat att enkäten överlag har ett lågt internt bortfall. Generellt är det mellan 2–8 procent som valt att inte besvara frågorna eller valt svarsalternativ där de ej tar ställning till frågan.

Det fanns dock ett par frågor som hade problem med stort bortfall. På fråga 4a, *Vilka av följande stödinsatser är det enligt din bedömning vanligt att elever som riskerar att få icke godkänt betyg (IG) erbjuds?* var bortfallet stort på en av delfrågorna. Totalt svarade 29 procent antingen *Ingen uppfattning* eller inte alls på delfrågan ”stödundervisning i grupp/enskilt endast för ”inskrivna” elever”. På samma fråga var det interna bortfallet nästan 11 procent för delfrågan ”Ferieskola (på lov och/eller helger)”.

Bilaga 3. Sex avslutande telefonintervjuer

I enkäten ställdes en fråga om skolan hittat sätt att möta elever som riskerar att inte nå godkända betyg, och om rektorn kunde tänka sig att ställa upp på en telefonintervju. Sex rektorer hörde av sig om berättade om sitt arbete med elever som riskerar att inte nå målen för utbildningen.

Några dagar innan intervjun skickades följande tre frågor till rektorerna som de ombads fundera över:

1. Hur gör ni?
2. Varför gör ni på det viset?
3. Hur fungerar det? (era erfarenheter)

The image features a solid red background with a pattern of overlapping, semi-transparent circles in various shades of red and pink, creating a bokeh effect. The circles are scattered across the lower half of the page.

Skolverket

www.skolverket.se